

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Sociální a humanitární práce

Markéta Krejčová

Integrace Romů prostřednictvím pastorační práce

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Květoslava Princová, Ph.D.

2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne 18. 4. 2012

Děkuji Mgr. Ing. Květoslavě Princové, Ph.D. za laskavé vedení této práce, vstřícnost a podněty při psaní a Mgr. Martinu Vylíčilovi za ochotu a užitečné připomínky. Dále děkuji komunitě salesiánů dona Boska a celému misijnímu týmu na Luníku IX v Košicích za možnost získání cenných zkušeností a za inspiraci k napsání této práce.

Obsah

Seznam použitých zkratk	5
Úvod	6
1 Romové jako cílová skupina integrace a pastore	7
1.1 Definice pojmu „Rom“ a vymezení příslušníků romské minority	7
1.2 Tradice a hodnotový systém	9
1.3 Postoj k náboženství	11
1.4 Postavení Romů v české společnosti	13
2 Integrace Romů	14
2.1 Vybrané teoretické koncepty vztahů majority a minority	14
2.2 Koncept sociálního vyloučení	17
2.3 Podoba sociálního vyloučení Romů	18
2.4 Integrace jako nástroj k překonání sociálního vyloučení Romů	21
2.5 Postoj Vlády České republiky a její opatření v oblasti romské integrace	21
2.6 Koncepce romské integrace	22
3 Pastore Romů	28
3.1 Definice pastore a jejích cílů	28
3.2 Vztah pastore k sociální práci	30
3.3 Vztah církve k Romům	33
3.4 Dokument Směrnice pro pastore Romů	33
3.5 Zásady pastorační práce s Romy	38
4 Srovnání cílů a strategií romské integrace a pastore	40
4.1 Společné cíle	40
4.2 Priority integrace	40
4.3 Priority pastore	41
5 Salesiánský způsob práce jako příklad dobré praxe	43
5.1 Poslání Salesiánů dona Boska	43
5.2 Preventivní systém	44
5.3 Salesiánský výchovný systém aplikovaný na práci s Romy	47
Závěr	49
Seznam použité literatury	50

Seznam použitých zkratk

EN	Evangelii Nuntiandi
FMA	Dcery Panny Marie Pomocnice (italsky: Figlie di Maria Ausiliatrice)
Informace	Informace popisující oblast institucionálního zabezpečení integrace Romů do společnosti v České republice a na mezinárodní úrovni včetně analýzy situace Romů v ČR a v EU 27.
Instrukce	Instrukce ohledně některých aspektů evangelizace
SDB	Salesiáni dona Boska
Stanovy	Stanovy Společnosti svatého Františka Saleského
VPPP	Výchovně pastorační projekt provincie
Zpráva	Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2010

Úvod

Podoba soužití Romů a ostatních obyvatel v České republice i v ostatních zemích je stále aktuální otázkou. Společnost se snaží najít způsob, jakým lze dosáhnout soužití co nejméně konfliktního. Cestou vedoucí k tomuto cíli je překonání sociálního vyloučení Romů a jejich integrace. Na tomto procesu se přímo i nepřímo podílí mnoho aktérů. Cílem této práce je zmapovat a popsat metody romské pastorační práce a její vliv na integraci Romů.

První kapitola je věnovaná popisu Romů jako cílové skupiny integrace a pastorační práce. Nejedná se o zcela komplexní zprávu o romské menšině, vyzdvihla jsem pouze prvky, o kterých se domnívám, že úzce souvisí se zaměřením této práce. Ve druhé kapitole budou obecně popsány vztahy mezi majoritou a minoritou, podrobněji koncept sociálního vyloučení aplikovaný na Romy v České republice a proces jejich integrace. Třetí kapitola je zaměřena na obecný popis pastorační práce a poté na specifika romské pastorační práce, jak je stanovuje katolická církev. Ve čtvrté kapitole bude představeno srovnání metod pastorační práce se stanovenými cíli romské integrace. V závěrečné kapitole bude popsán salesiánský preventivní systém jako jeden ze způsobů pastorační práce s Romy a srovnání jeho metod s cíli integrace a pastorační práce.

Motivací pro napsání této práce byla má osobní praktická zkušenost s pastorační prací Romů na sídlišti Luník IX v Košicích, které je obydleno převážně Romy. Díky této zkušenosti jsem měla možnost pozorovat vliv pastorační práce na jejich životy. Tato zkušenost mě inspirovala k tomu, abych se pokusila zjistit, zda metody pastorační práce mohou naplňovat cíle integrace i na teoretické úrovni a zda by bylo možné využít specifické metody, které pastorační práce používá, i v rámci sociální práce. Při zpracovávání této práce jsem čerpala z odborné literatury, oficiálních církevních dokumentů, dokumentů vlády České republiky a z vlastních zkušeností.

1 Romové jako cílová skupina integrace a pastorece

Vymezení Romů jako cílové skupiny není vůbec snadné, avšak považují to za nezbytné nejen pro pastoreci a sociální práci, ale pro rozvoj veškerých aktivit státu a neziskového sektoru vůči této skupině.

1.1 Definice pojmu „Rom“ a vymezení příslušníků romské minority

Termín „Rom“¹ se začal užívat komplexně na všechny příslušníky tohoto etnika po 1. mezinárodním sjezdu Romů v Londýně v roce 1971. Požadavek tohoto označování vyšel ze strany Romů, jelikož cítili negativní konotaci dříve používaných výrazů (pro území ČR nejčastěji „cikán/cígán“)². Toto obecné označení zanedbává rozdíly mezi jednotlivými etnickými skupinami Romů, z nichž jedna druhou za Romy někdy také neoznačuje nebo se navzájem označují hanlivě. Samotní Romové se vnímají jako „Cikáni“, používají tento termín v běžném hovoru a někdy dokonce označení Rom odmítají (Ševčíková, 2004, s. 120).

Problémem zůstává, koho lze do této skupiny zahrnout. Frištenská, Haišmann a Víšek (1999, s. 494 – 496) uvádějí tři způsoby vymezení příslušnosti k romské menšině.

Podle prvního je příslušnost k romské minoritě určena antropologickým typem. K příslušnosti k takto vymezené skupině se nemusí členové hlásit, jsou k ní přiřazeni „zvenku“, především na základě jejich barvy kůže. Tato „viditelná“ skupina se však stává objektem paušalizace, xenofobie a rasismu, bez ohledu na míru integrace jednotlivce do společnosti a na vlastní pocit příslušnosti ke skupině (Frištenská a kol., 1999, s. 494).

D. Topinka (nedatováno, s. 15) toto vymezení doplňuje tím, že Rom je „nositel svébytné kultury,“ tzn. ten, kdo se projevuje specifickým systémem hodnot, tradic nebo životním stylem.

Druhé vymezení určuje romskou menšinu jako skupinu sociálně handicapovanou a ohroženou strukturální diskriminací. Tyto handicap jsou způsobené mj. tradicemi, nízkým vzděláním a pracovní kvalifikací, vyšší nezaměstnaností nebo závislostí na sociálních dávkách. Do této skupiny rozhodně nelze zařadit celou romskou komunitu,

¹ V překladu znamená „člověk“ nebo „manžel“ (Ševčíková, 2004, s. 120)

² Tento negativní nádech získalo slovo až sekundárně kvůli jednání jím označované skupiny, např. „cigánit“ znamená v mnoha jazycích „lhát“ (Ševčíková, 2004, s. 120). Ten samý proces se může stát (a stává se) i se slovem „Rom“ (Jakoubek, 2004, s. 66). Otázkou zůstává, zda hledání nového termínu skutečně problém vyřeší.

na druhou stranu toto vymezení zahrnuje i příslušníky „neromských“ skupin, kteří žijí podobným způsobem (Frištenská a kol., 1999, s. 495).

Třetí vymezení vychází z deklarace romské národnosti. Právo přihlásit se k jakékoli národnosti má každý občan České republiky. Rom je tedy ten, kdo se za Roma považuje a tuto skutečnost deklaruje (Frištenská a kol., 1999, s. 495 – 496).

Určovat romskou příslušnost jen na základě tohoto vymezení by bylo nedostatečné. Většina Romů se při sčítání k romské národnosti nepřihlásí³. Důvody mohou být různé, např. strach z diskriminace a pronásledování, nejasná představa Romů, co vlastně příslušnost k národnosti znamená (zaměňují se státní příslušností), nebo touha Romů splynout s většinovou společností (Navrátil, 2003, s. 169).

Pro definování Romů jako cílové skupiny integrace a pastorece jsem se přiklonila k prvnímu vymezení, tj. k určení na základě kombinace fyziognomické a kulturní podobnosti příslušníků skupiny.

V českém prostředí, na které orientuji svou práci, tvoří asi 80% všech Romů tzv. slovenští Romové, kteří přišli po 2. světové válce ze Slovenska. Jedná se o nejviditelnější skupinu a nejotevřenější vůči majoritě. Její příslušníci se v porovnání s ostatními nejvíce zapojují na trhu práce nebo v procesu vzdělávání. Olaští Romové tvoří přibližně 10%. Jejich kultura se výrazně liší od ostatních skupin Romů a zůstávají nejvíce uzavřenou skupinou vůči majoritní společnosti. Podobně uzavřenou skupinou jsou Sinti (němečtí Romové), kteří se zbytky českých a moravských Romů tvoří zbylých 10%⁴.

Pro zjednodušení budu ve své práci používat termíny „Rom, romský,...“ pro popis toho, kdo se za Roma považuje, nebo je za Roma považován ostatními. Pod pojmenování Rom zahrnuji obě pohlaví. Jsem si vědoma toho, že jsou jednotlivé skupiny značně odlišné, tedy i pastorece a sociální práce s nimi by se neměla aplikovat obecně na celou skupinu. Z důvodu nejvýraznějšího početního zastoupení tzv. slovenských Romů a jejich největší otevřenosti vůči majoritě se bude většina informací v této práci týkat právě této skupiny.

³ V roce 1991 se k romské národnosti přihlásilo 32 903 obyvatel, v roce 2001 už jen 11 746 obyvatel (Český statistický úřad, 2010). V posledním sčítání z roku 2011 uvedlo podle předběžných výsledků pouze romskou národnost jen 5 199 obyvatel, s těmi, kteří uvedli romskou národnost v kombinaci s jinou národností, je tak Romů celkem 13 150.

Odhadovaný počet Romů žijících v současnosti v České republice se pohybuje v rozmezí 150 000 – 300 000 obyvatel (Zpráva, 2011, s. 10).

⁴ Vlastní poznámky z přednášky doc. PhDr. Tibora Lorana, Ph.D. *Paradigma vytváření lidského kapitálu Romů ve vybraných zemích východní Evropy*, která se konala 9. 11. 2011 na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

1.2 Tradice a hodnotový systém

Přenos hodnot probíhá v rámci socializace. Hodnotový systém jednotlivce tak souvisí s hodnotami a tradicemi celé společnosti, ve které jedinec žije. Hodnoty ovlivňují motivaci člověka, jeho vnímání, myšlení a chování (Adamovič, 2010, s. 137). Příčinami nejvážnějších konfliktů mezi jednotlivci, ale i mezi většími skupinami, jsou často právě rozdílné hodnotové vzorce. Pro efektivní práci s minoritami je tedy nutné pochopit jejich odlišné hodnoty a způsoby komunikace (Šišková, 2001a, s. 14).

Popsat hodnoty a tradice Romů je náročné z několika důvodů. Popis romské kultury často vychází z etnocentrického postoje. Ten je nutné překonat a přihlížet k okolnostem vzniku dané kultury a k dalším vlivům, které ji formovaly (Kuchař, 2001, s. 48). Hodnotami Romů se mnoho autorů odborné literatury nezabývá, případně se opakují informace, které nejsou ověřovány dalším výzkumem⁵, a tak nemusí být aktuálně platné. Dále, jak jsem popsala výše, jsou Romové velice heterogenní skupinou, tudíž se dají předpokládat odlišnosti i v této oblasti. Také se liší, jaké hodnoty vnímají samotní Romové, jak je navenek vyjadřují a jaké hodnoty jim přisuzuje většinová společnost, často na základě předsudků a stereotypů. Navíc se hodnoty Romů po 2. světové válce začaly výrazně měnit, a tak na sebe naráží hodnoty „tradiční“ a „moderní“ (Ševčíková, 2004, s. 117). Tyto „pseudohodnoty“, jak je nazývá M. Hübschmannová (1999, s. 18) si Romové vytvořili jako obranu proti novým jevům ve společnosti, začali přebírat hodnoty od majority poté, co jim majorita zpochybnila jejich původní. Bohužel, podle slov J. Rouse (2001a, s. 34), přijali často to nejhorší.

I přes tyto popsané obtíže se autoři shodují na některých tradičních hodnotách. Nejvýrazněji mezi popisovanými hodnotami vystupuje rodina a komunita, následují zdraví a humanitní ideály, které podle Navrátila (2003, s. 168) zahrnují svobodu, úctu, rovnoprávnost, náboženství a vzdělání.

Tradiční romskou rodinu tvoří skupina tří až pěti generací s jedním mužským předkem, včetně přivdaných a přiženěných členů. Rodina je patriarchální, s výjimkou zvláštního postavení staré ženy, matky ženatých synů. Nejnižší postavení mezi dospělými má snacha v rodině svého manžela, její vážnost stoupá s věkem a počtem dětí (Rous, 2001a, s. 37).

⁵ Výjimkou je například výzkum vztahů mezi Romy a majoritou z roku 2001, jehož výsledky předkládá P. Navrátil v publikaci Romové v české společnosti (2003)

Tato rodina, která často představovala celou osadu, udržovala tradice, kulturní normy, zajišťovala socializaci a zprostředkovávala vzdělávání v profesi, která přecházela v rámci rodiny z generace na generaci. Rodina pečovala o své členy, kteří se o sebe nebyli schopni postarat sami: děti, staří, nemocní. Pevné vazby v rodině a komunitě potvrzuje pohostinnost, dělení o jídlo v případě nedostatku nebo vzájemné půjčování předmětů. Komunita také zastupovala funkci kontrolní a v případě potřeby udělovala za přestoupení uznávaných norem sankce. Provinění jedince pak přineslo ostudu celé rodině (Hübschmannová, 1999, s. 32 – 33).

Romské rodiny jsou mnohodětné. Velký počet dětí je považován za požehnání od Boha. Přírozeným důvodem pro mnohodětnost byla potřeba zachovat rod, udržet si lepší mocenskou pozici, zajistit lepší obživu a péči o členy rodiny ve stáří. Tento postoj je srovnatelný s tím, jaký zaujímal většinová společnost několik generací nazpět (Hübschmannová, 1999, s. 44 – 45). Dříve byl počet dětí redukován vysokou novorozeneckou a dětskou úmrtností. Četnost těchto úmrtí se díky rozvoji medicíny snižuje, ovšem myšlení se za společenským pokrokem mění výrazně pomaleji.

Děti vyrůstající ve velké rodině si zvykají na časté projevy náklonnosti, pozornost a fyzický kontakt, malé děti jsou velice rozmazlovány. Na druhou stranu nepotřebují prakticky žádné soukromí. Kromě péče o mladší sourozence nemají v rodině zásadní povinnosti. Výchova je poměrně volná, řídí se přáními a potřebami dítěte. Rodiče na dítě nepřenáší vlastní ambice. Díky tomu, že odmalička nejsou vynechávány z řešení veškerých rodinných problémů, dospívají romské děti dříve. Na druhé straně, tím, že jsou vychováni v duchu sounáležitosti s kolektivem, s rodinou, se zdají v porovnání s dětmi z majority méně samostatní (Ševčíková, 2004, s. 124 – 125). Nejsou zvyklí rozhodovat se a pracovat samostatně, na což dítě naráží například ve škole (Rous, 2001a, s. 39).

Hodnota zdraví je chápána podobně jako u majority, Romové si tradičně vysoce cení všeho, co vede k zachování a rozmnožování života. Subjektivně Romové cítí horší zdravotní stav, oproti majority je v romské minoritě šestinásobně více invalidních důchodců. Průměrný věk, kterého se Romové dožívají, je výrazně nižší než u majority⁶. Tento stav způsobuje špatná životospráva, nevhodná strava, nedostatečné hygienické podmínky a častý výskyt infekčních chorob (Navrátil, 2003, s. 161; Ševčíková, 2004, s. 127).

⁶ U žen 59,5 let, u mužů 55,3 let. U majority 75,4 let; 67,8 let (Rous, 2001a, s. 36.)

Při uplatňování humanitních ideálů úcty, poctivosti a rovnosti se projevuje dvojitá morálka. Jinak přistupují Romové ke členům své rodiny a komunity, jinak k ostatním skupinám Romů a k většinové společnosti (Rous, 2001a, s. 26). Tuto dvojitou morálku vystihuje například výrok „okrást gádža je hrdinství, okrást Roma je zločin.“ Pravdomluvnost se cení také jen uvnitř skupiny, navenek často Romové zakrývají pocity méněcennosti, něco, za co se stydí, snaží se ukázat v nejlepším světle, nebo chtějí „gádža jednoduše podvést“ (Rous, 2001a, s. 34). Vůči nespravedlnosti jsou citliví, pokud je mířena proti nim, snadno se urazí (Rous, 2001a, s. 39).

Podle M. Hübschmannové (1999, s. 48) představuje pro Romy i vzdělání velkou hodnotu, ne však v podobě, v jaké ho chápe většinová společnost. Veškeré vzdělávání probíhalo v rodině a komunitě. „Základní vzdělání“ směřovalo k osvojení romské kultury, tradičních hodnot, jejichž dodržování přispívalo k životu v rodině a komunitě. Dívka se učila, jak být dobrou manželkou a matkou. „Profesní vzdělávání“ se zaměřovalo na osvojení tradičního řemesla. Romské profese byly specifické, pro majoritu potřebné a žádané. Kromě hudebníků se nejčastěji jednalo o kováře, kotláře nebo košíkáře. Olaští Romové se věnovali prodeji koní. Výuka probíhala pozorováním a napodobováním. Proto je pro Romy náročné přizpůsobit se majoritnímu způsobu vzdělávání, kde jsou předávány abstraktní informace za pomoci „cizího“ jazyka a tištěných knih. Popularitě institucionálního vzdělávání nepřispívá ani to, že šance získat lepší práci se zdá prakticky stejná se vzděláním jako bez něho (Hübschmannová, 1999, s. 48 – 50). Většina romských rodičů navíc stále vidí českou školu jako „zařízení represivní a nepřátelské“, před kterým je třeba děti chránit (Rous, 2001b, s. 45).

Hodnotou, která značně ovlivňuje život Romů, jsou pevné vztahy v rodině a komunitě. Romské rodiny jsou otevřeny velkému počtu dětí. v rámci vzdělávání kladou Romové důraz na praktické dovednosti, které se předávají v rámci rodiny. Výrazný je smysl pro poctivost a čest, ale jen v rámci vlastní komunity. Vzhledem k tomu, že postoj Romů k náboženství má pro tuto práci zvláštní význam, popíšu toto téma v samostatné kapitole.

1.3 Postoj k náboženství

Náboženství zaujímá v životě Romů důležité místo. Boží existenci nepotřebují nijak dokazovat, Bůh (romsky *o Del*) jednoduše existuje (Riboldi, 2008, s. 10). Jejich víra je opravdová a silná, ale velmi specifická. Ačkoli se většinou hlásí ke konfesi

převažující v zemi, kde žijí (v České republice je to katolické křesťanství), v jejich náboženském cítění jsou zjevné prvky animismu, totemismu, panteismu, původních indických náboženství a lidových zvyků obyvatel oblastí, kterými během kočování procházeli. To se projevuje zejména fatalismem, nedostatkem úsilí, rezignací a zaujetím pouze pro současnost (Sekyt, 2001a, s. 10).

Romové snadno přijali křesťanské symboly a úkony, většinou do nich ale vložili magický obsah svého původního náboženství. Křesťanství například umožňuje věřit v duchy zemřelých (romsky *mula*). Významný je pro Romy symbol kříže, svěcená voda nebo obřad křtu (Jakoubek, 2004, s. 179 – 180).

Většina rodin má v domácnostech vytvořený „oltářík“, nazdobený kout s obrázky a soškami. Ve velké úctě mají Pannu Marii a Ježíše v podobě pastýře. Kříž dříve nebýval tak častý, ale dnes už patří mezi uctívané symboly (Hübschmannová, 1999, s. 41).

Bůh je pro Romy ten, kdo je ochraňuje a provází životem. Mají k němu přátelský až rodinný vztah (často v osloveních používají zdrobněliny: romsky *Deloro* = Božíček). Obracejí se na něj v těžkých situacích, i v těch každodenních. Na druhé straně vnímají Boha jako spravedlivého, který sešle trest na toho, kdo se jakkoli prohřeší. Stejně tak věří v existenci ďábla jako původce zla (Davidová, 2001, s. 29).

Romové k praktikování své víry nepotřebují kostel ani kněze. Ačkoli je církev oficiálně prohlašuje za své právoplatné členy, jejich přítomnost v kostelech v naprosté většině případů nebývá žádoucí (Ševčíková, 2004, s. 129). Romy k církvi přitahuje slavnostní atmosféra a honosnost obřadů. Ke knězi přistupují s respektem jako k někomu, kdo umí komunikovat s „druhým světem“. Od kněze očekávají laskavý, uctivý, upřímný a trpělivý přístup. Kněz nesmí porušit přísahu, prozradit tajemství nebo lhát. Okamžitě by tak ztratil jejich důvěru, kterou není snadné získat zpět (Rous, 2001a, s. 31 – 33).

Romové se nejčastěji obracejí na kněze s žádostí o křest dítěte. S narozením dítěte je spojeno velké množství pověr a zvyků. Křest Romové chápou jako viditelné znamení Boží ochrany před uhranutím dítěte, před únosem čarodějnicí nebo před nemocí (Ševčíková, 2004, s. 129). V naprosté většině případů dojde na další kontakt s církví až po smrti člověka, když příbuzní žádají církevní pohřeb. I smrt a pohřeb provází řada přísných obřadů a pověr (Rous, 2001a, s. 32). Uskutečnění církevního sňatku závisí na zvycích komunity a na vztahu s místní církví. Ostatní svátosti se udělují výjimečně, zejména proto, že jejich přijetí vyžaduje dlouhodobější přípravu. Realizaci takových

příprav brání na jedné straně slabá vůle, malá vytrvalost a netrpělivost Romů, na druhé straně nepřipravenost církve jim tuto přípravu nabídnout ve vyhovující podobě (Rous, 2001a, s. 42).

I když se Romové v ČR hlásí převážně ke katolickému křesťanství, jejich náboženské prožívání v sobě zachovává prvky původních indických náboženství. To může způsobovat sklony k fatalismu, pocitu, že vlastní budoucnost nelze nijak ovlivnit. Při práci s romskou minoritou může být náročné tento postoj překonávat a dosáhnout pravidelné a dlouhodobě spolupráce. Společných církevních obřadů se účastní minimálně, výjimkou jsou křty dětí. Necítí se jakou součástí církevních obcí a náboženství prožívají soukromě. Vztah Romů k Bohu je samozřejmý, ale do svého pojetí křesťanství přenášejí mnoho zvyků, pověr a magických prvků, které se s oficiálním učením církve neslučují.

1.4 Postavení Romů v české společnosti

O ztíženém postavení Romů v české společnosti není třeba pochybovat, ať už nabírá podobu jakoukoli. Nejzávažnějším problémem, kterému musí Romové denně čelit, jsou stereotypy majority, ze kterých následně vychází odtažitý až diskriminující postoj.

Historie Romů na našem území začala již ve středověku, v současnosti však na území České republiky žije naprostá většina Romů, kteří přišli po 2. světové válce z území Slovenska. Během historie byli Romové neustále pronásledováni. Asimilační politika narušila jejich způsob života, společenské vazby a fungování komunit. To přineslo úpadek tradičních hodnot. Romové upadli do závislosti na sociální politice státu, který o ně na jednu stranu paternalisticky pečoval, ale na druhou neumožňoval Romům vytvořit si vlastní adaptační strategie pro nové životní podmínky (Kuchař, 2001, s. 53).

Romové vystupují ve většině skupin, které sociální práce pojmenovává jako své cílové skupiny. Mezi hlavní problémy patří diskriminace, nezaměstnanost, neodpovídající bydlení, existence ghett, nízký příjem, nedostatečné sociální zabezpečení a podprůměrné vzdělání. Všechny tyto problémy jsou komplexní, úzce propojené a navzájem se ovlivňující, proto ani jejich řešení nesmí probíhat izolovaně (Schuringa, 2007, s. 14).

2 Integrace Romů

2.1 Vybrané teoretické koncepty vztahů majority a minority

Vztahy příslušníků majority a minorit jsou předmětem dlouhodobého vědeckého bádání. Cílem této kapitoly je krátce představit některé zavedené koncepty těchto vztahů, které nám poté umožní nahlížet na romskou menšinu z více perspektiv.

Pro účely typologie menšin lze uvažovat o menšinách etnických, rasových nebo národnostních⁷. Pojem menšina lze aplikovat i na další skupiny, např. na náboženské nebo politické skupiny, na lidi s postižením, na homosexuály apod. Zjednodušeně by se dala jako menšina označit skupina početně menší. Vhodnější je však vymezení menšiny a většiny na základě specifických vzájemných vztahů. Nejčastěji se sleduje mocenský vztah skupin, poté lze menšinu popsat jako skupinu podřízenou většinové společnosti. Pro přesnější vymezení menšiny je třeba uvažovat ještě další specifika, např. tělesné a kulturní charakteristiky. Tyto charakteristiky jsou často příčinou stereotypů, předsudků a konfliktů (Navrátil, 2003, s. 16 – 18).

Každá společnost zaujímá vůči menšinám, které žijí na společném území, určitý postoj. Na výsledné podobě vztahu mezi majoritou a minoritou se podílí jak majorita, tak minorita. Tyto vztahy lze popsat v rovině kulturní, politické a sociální (Drbohlav, 2001, s. 23

Kulturní rovina

V oblasti kulturní modely vztahů popisují stupeň odepření práv podílet se na kultuře společnosti a realizovat svou vlastní (Mareš, 2002, s. 15). Lze sledovat strategii segregační, asimilační, pluralistickou nebo strategii tavícího kotle. Segregační strategie vede k vyčlenění menšiny ze společenských vztahů a k její izolaci. Kultura menšiny je označená za podřadnou a podle toho je s ní také zacházeno (Navrátil, 2003, s. 27). K segregaci může docházet na rozdílných úrovních, od negativního vyjadřování přes vyhýbání se a diskriminaci k fyzickým útokům až genocidě (Šišková, 2001, s. 179). Podle asimilační strategie majorita očekává, že menšina opustí veškeré své hodnoty

⁷ Pojem „národnostní menšina“ definuje zákon č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin v § 2 jako „společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.“

a tradice a místo nich zcela převezme kulturu většiny. Model „tavícího kotle“ předpokládá, že vzájemným působením jednotlivých kultur v rámci jednoho společenství vzniká kultura nová, společná všem. Kulturní pluralismus (multikulturalismus) vychází z předpokladu, že každá menšina si zachová své kulturní rysy a jednotlivé kultury budou fungovat vedle sebe (Navrátil, 2003, s. 27).

Politická rovina

V politické oblasti se jedná o míru uplatnění nejen politických, ale i občanských a základních lidských práv. Omezení snižuje možnost vlivu na společnost i na vlastní život (Mareš, 2003, s. 15). V této oblasti lze k popisu vztahu mezi majoritou a minoritou přistupovat z pohledu liberálního pluralismu nebo strukturalismu. Liberální pluralismus zdůrazňuje princip rovných příležitostí. Jeho cílem je zajistit všem stejné zacházení v práci, při zajišťování bydlení nebo v přístupu k sociálním službám. Strukturalismus předpokládá, že jednotlivé skupiny ve společnosti mají různá postavení, což je základ pro ekonomickou a sociální dominanci konkrétní skupiny ve společnosti. Akomodační přístup se v rámci strukturalismu snaží cíleně zohledňovat menšiny v procesech politické participace (Navrátil, 2003, s. 29).

Sociální rovina

V sociální oblasti může majorita vůči minoritě zaujmout strategii sociálního vyloučení nebo sociálního včleňování. Sociální vyloučení způsobuje, že příslušníci menšiny mají omezený přístup ke společným zdrojům. Tento stav se projevuje nízkou kvalitací, nízkými příjmy a chudobou, vyšší nezaměstnaností, horší kvalitou bydlení nebo horším zdravotním stavem. Existují dvě pojetí sociálního včleňování. První se snaží vytvářet rovné podmínky v přístupu ke vzdělání, zaměstnání, bydlení atd. Tyto rovné podmínky jsou stanoveny legislativně⁸. Tato strategie se zaměřuje na odstraňování diskriminace a podporuje menšinu v rozvoji, aby dokázala rovných příležitostí využít. Druhý přístup sociálního včleňování usiluje o reformu celé společenské struktury, aby měli všechny skupiny stejný přístup k moci (Navrátil, 2003, s. 28).

⁸ V České republice je od roku 2009 platný tzv. antidiskriminační zákon (z. č. 198/2009 Sb. o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací), který má zajistit rovné zacházení v oblasti vzdělávání, zaměstnání, bydlení, zdravotnictví, sociálního zabezpečení a přístupu ke službám. Má poskytovat co největší právní ochranu obětem diskriminace kvůli pohlaví, sexuální orientaci, zdravotnímu stavu, věku, národnosti, náboženství nebo politickému smýšlení.

V souvislosti se sociálním včleňováním se používají termíny inkluze a integrace. Často jsou v literatuře používány jako synonyma, která označují proces vedoucí k plnohodnotnému společnému životu majority a minority s nízkou mírou vzájemných konfliktů, kdy je zachována svébytnost jejich kultur (Koláčková, Kodymová, 2005, s. 97).

Významově se však mohou lišit. Integrace jedince či skupiny znamená, že má možnost účastnit se všech společenských vztahů a navštěvovat stejné instituce jako ostatní, a to díky nastavení speciálních podmínek. Při tom je nutné jak podporovat minoritu k začlenění, tak upravovat postoje majority (Brandl, 2006, s. 27).

Termín inkluze se používá pro nikdy nekončící proces nebo ideální stav ve společnosti, kdy podmínky pro minoritu není třeba záměrně nastavovat, otevřený postoj už by měl být součástí hodnotového systému majority. Označuje zcela odlišný přístup majority k minoritě a lze aplikovat na všechny dimenze odlišnosti (zdravotní znevýhodnění, mentální postižení, duševní onemocnění, příslušnost k jinému etniku apod.). Pro zapojení minority do života celé společnosti už není potřeba využívat speciální prostředky a postupy, kromě případů, kdy je to skutečně nevyhnutelné. (Slowik, 2007, s. 31 - 32).

Pojem integrace je obecně užívanější, a to jak v odborné literatuře, tak v povědomí širší veřejnosti. Dokument, ze kterého vycházím při popisu integrace, se nazývá *Koncepce romské integrace*. Z těchto důvodů jsem se rozhodla používat termín integrace při popisování procesu začleňování, ačkoli jsem si vědoma toho, že tak může dojít k významovým nepřesnostem nebo k zanedbání současného trendu využívat termín „inkluze“.

Kromě rozdělení rovin vztahů na kulturní, politické a sociální úrovni, které jsem uvedla v této kapitole, existují ještě další členění⁹, která se mírně liší tím, z jaké pozice autoři k problematice přistupují, mohou se různě prolínat, ale autoři se vždy shodují na škále vzájemných vztahů majority a minority, která sahá od naprostého odmítání ve všech oblastech až k vytvoření jednotné společnosti, kde si každá skupina uchovává svou identitu a navzájem udržují rovnoprávné vztahy (Drbohlav, 2001, s. 24 – 25).

Rozdělení vztahů mezi majoritou a minoritami podle Navrátila (2003, s. 27 – 29) jsem zvolila, protože je v něm přímo pojmenován koncept sociálního vyloučení.

⁹ Např. Gabal (2001), Drbohlav (2001), Mareš (2002)

Vzhledem k zaměření mé práce na sociální oblast, se budu nadále podrobně věnovat problematice sociálního vyloučení a strategiím sociálního včleňování.

2.2 Koncept sociálního vyloučení

Tak jako u mnoha termínů v oblasti sociálních věd, není jednoznačný pohled a výklad ani u termínu „sociální vyloučení“. Často jsou tato pojetí i protichůdná. Je nutné zvolit takový přístup, který bude sociální vyloučení popisovat konkrétně a umožní tento stav reálně řešit. V této kapitole představím pojetí konceptu sociálního vyloučení, jak je popisují P. Navrátil (2003) a I. Gabal (Gabal Analysis & Consulting, 2006).

P. Navrátil (2003, s. 33) předkládá definici, která reflektuje různá východiska a nabízí širší pohled na sociální vyloučení.

Tato definice sociálního vyloučení vychází ze základních systémů společnosti:

1. *demokratický a právní systém, který podporuje občanskou integraci;*
2. *pracovní trh, který podporuje ekonomickou integraci;*
3. *sociální stát, podporující „sociální integraci“;*
4. *rodinné a komunitní systémy, které přispívají k interpersonální integraci*
(Navrátil, 2003, s. 33).

Občanská integrace představuje rovného občana v demokratickém systému. Ekonomická a sociální integrace zahrnuje zaměstnání, ekonomické ocenění a účast na sociálních službách. Interpersonální integrace obsahuje rodinu, přátele a sociální síť. Všechny tyto systémy jsou významné a navzájem provázané. Pokud jeden z nich nefunguje dostatečně, ostatní přebírají jeho funkci. Sociální vyloučení lze tedy chápat jako bariéru, která znemožňuje jedinci nebo skupině účastnit se na některém z těchto systémů (Navrátil, 2003, s. 33).

Sociálním vyloučením jsou ohroženy zejména osoby s nízkým vzděláním, nezaměstnané, s mentálním nebo fyzickým handicapem, trpící závislostí, senioři, imigranti a příslušníci menšin (Gabal Analysis & Consulting, 2006, s. 9).

Riziko sociálního vyloučení se stupňuje, pokud se u uvedených skupin vyskytují další faktory. Mezi ty patří podle tzv. Gabalovy zprávy například prostorové vyloučení, nízká úroveň bydlení, symbolické vyloučení spojené s předsudky, nízká úroveň vzdělání, omezený přístup k zaměstnání, závislost na sociálních dávkách, materiální chudoba, rizikový životní styl, horší zdravotní stav, na přítomnost orientované životní

strategie, zadluženost nebo větší výskyt sociálně patologických jevů a kriminality (Gabal Analysis & Consulting, 2006, s. 9).

Sociální vyloučení se projevuje v různých oblastech života. Podle Navrátila (2003, s. 33) jsou to nejčastěji: „chudoba a nízký příjem, omezený přístup na trh práce, nízká míra sociální podpory, řídké nebo neexistující sociální sítě, bydlení a život v kontextu lokality a vyloučení ze služeb.“

Chudoba a nízký příjem jsou neodmyslitelně provázány s nezaměstnaností a s omezeným přístupem na pracovní trh. Toto omezení může být způsobeno jak nedostatečnou kvalifikací uchazečů o práci, tak předsudky a diskriminací zaměstnavatelů vůči konkrétní skupině. Sociální vztahy lze rozdělit na primární (rodina, blízcí přátelé) a sekundární (formálnější kontakty). Pro sociální vyloučení je více typická absence sekundárních vztahů, v rámci kterých se častěji zprostředkovávají informace o vzdělávání, možnostech zaměstnání apod. Mezi omezené služby patří jak dodávky elektřiny, plynu, vody, tak veřejná doprava, poštovní služby, lékařská péče, školská zařízení a sociální služby (Navrátil, 2003, s. 34).

2.3 Podoba sociálního vyloučení Romů

Cílem této kapitoly je srovnání obecného popisu sociálního vyloučení s životní situací Romů v ČR a popis možných příčin a následků sociálního vyloučení Romů.

Nesprávné zhodnocení příčin sociálního vyloučení Romů vede majoritní společnost k vytváření negativních stereotypů a předsudků. Zjednodušeně vidí jako jedinou příčinu sociálního vyloučení vlastní rozhodnutí pro takový způsob života (Šimíková, 2003, 60)

Při porovnávání budu vycházet z oblastí života, ve kterých se projevuje sociální vyloučení, jak je pojmenoval Navrátil (2003, s. 33). Jsou to: „a) omezený přístup na trh práce, b) chudoba a nízký příjem, c) bydlení a život v kontextu lokality d) nízká míra sociální podpory nebo neexistující sociální sítě, e) vyloučení ze služeb.“

a) omezený přístup na trh práce

Za nejdůležitější faktor, který vede k sociálnímu vyloučení Romů, považuje většina autorů, kteří se věnují romské minoritě v ČR¹⁰, omezený přístup na trh práce. Romové jsou nejvíce zasaženi dlouhodobou a opakovanou nezaměstnaností.

¹⁰ Např. Šimíková, 2003, s. 61; Kaplan, 1999, s. 376; Sekyt, 2001b, s. 124

Dlouhodobá nezaměstnanost snižuje pracovní návyky a šanci zaměstnání získat. Nejčastěji se Romové uplatňují v rámci sezónních a příležitostných forem zaměstnání, které ovšem nevedou k zajištění trvalého a pravidelného příjmu. Časté je využívání nabídek v rámci šedé ekonomiky (Šimíková, 2003, 61 – 63).

Mezi hlavní příčiny vysoké nezaměstnanosti patří nízké vzdělání a kvalifikace. Balabánová (1999, s. 333) považuje přístup Romů ke vzdělání za omezený. Romské děti jsou často zařazovány do tzv. zvláštních škol¹¹ na základě psychologického a pedagogického vyšetření, která nezohledňují sociální a kulturní odlišnosti romského dítěte. Dítě se ve škole setkává s naprosto odlišnými požadavky, než jaké jsou na něj kladeny v rodině. v romské rodině se například očekává, že jedinec nebude řešit problém samostatně, že se bude radit s ostatními. Ve škole je pak dítě za napovídání trestáno (Rous, 2001a, s. 39).

Dalším problémem je nedostatečná jazyková výbava, v českém prostředí používají Romové nejčastěji etnolekt češtiny. Dítě učiteli zcela nerozumí, a to způsobuje, že o školu postupně přestává mít zájem a často propadá. Dokončení základní školní docházky dříve než v 9. ročníku nebo absolvování zvláštní školy pak omezuje možnosti pokračovat v dalším vzdělávání a zvyšování kvalifikace (Balabánová, 1999, s. 339 – 340).

Pozornost je tedy třeba zaměřit na faktickou připravenost romských dětí nastoupit do základní školy, na zázemí v rodinách i na střet hodnot, ke kterému v oblasti vzdělávání dochází. Od nefungujících pokusů o unáhlené a zjednodušené začleňování romských dětí do vzdělávacího procesu se postupně přešlo k programům dlouhodobějším. Jejich výsledky však budou zjevné až po delší době. Oblast vzdělávání se tedy zdá z dlouhodobého hlediska jako klíčová, ačkoli už minimálně ovlivní střední a starší generaci Romů (Šimíková, 2003, s. 65 – 66).

b) chudoba a nízký příjem

Dlouhodobá nezaměstnanost předurčuje vznik chudoby. Tento stav nedokáže výrazně ovlivnit ani dávky sociální péče, protože většina z nich je nastavena pouze k překonání krátkodobé nepříznivé situace. Problematickými jevy, které navazují na nízké příjmy, jsou půjčky a lichva. Romové se pomocí půjček snaží co nejrychleji

¹¹ Terminologie v této oblasti procházela mnoha změnami. Kromě názvu „zvláštní škola“ se používaly názvy „základní škola praktická“ nebo „základní škola speciální“. V současnosti nemusí být základní škola speciálně označena, ale poskytuje vzdělávání s rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením (Zpráva, 2011, s. 49)

vyrovnat s nízkými příjmy. Jejich splácení včetně vysokých úroků je však uvádí do závislosti na dalších půjčkách (Šimíková, 2003, s. 66 – 67). Častá závislost Romů na sociálních dávkách je navíc dalším zdrojem prohlubování negativního postoje majority. Omezení této závislosti by mohlo vést ke zlepšení celkového vnímání romské minority (Kepková, Víšek, 1999, s. 382).

c) bydlení a život v kontextu lokality

Problematika bydlení bývá v literatuře podrobně popisována. Velké romské rodiny žijí často v bytech, které jim kapacitně nevyhovují. Členové domácnosti mají minimální osobní prostor, zhoršují se hygienické podmínky, děti nemají vhodný prostor pro školní přípravu. Základními příčinami vyloučení v této oblasti jsou proběhlé restituce a privatizace bytového fondu. Romové se v těchto změnách nedokázali zorientovat a začali uzavírat nevýhodné smlouvy. Dostali se tak do situace, kdy se s nimi dalo lehce manipulovat. I proto mohlo dojít k dalšímu fenoménu v oblasti bydlení, tj. ke vzniku ghett (Šimíková, 2003, s. 67 – 69).

d) nízká míra sociální podpory nebo neexistující sociální sítě

Umělým sestěhováním do ghett se narušily rodinné vazby a v sousedství se ocitly rodiny, které mezi sebou žádné vztahy nemají. To vede k omezení vzájemné sociální kontroly, která byla typická pro tradiční romské komunity, a dochází k častějším konfliktům. Obyvatelé takové lokality pak nejsou často ochotní spolupracovat a jejich zapojení do společných programů, i když vedou ke zlepšení situace všech obyvatel, je velice obtížné (Šimíková, 2003, s. 72 – 73).

e) vyloučení ze služeb.

Znevýhodnění a diskriminace v oblasti přístupu ke službám, které stát a společnost nabízí, spočívá zejména v nedostačující orientaci Romů v nabídkách služeb, v neochotě pracovníků provázet klienty, ale i ve fyzické a prostorové nedosažitelnosti těchto služeb. Lokality, které obývá romská menšina, jsou často v okrajových částech města a možnosti hromadné dopravy bývají značně omezené. Romové také často nevyužívají nabídky některých typů sociálních služeb (např. pečovatelská služba, domovy pro seniory), a to vzhledem k jejich tradičním hodnotám. Službami se v této souvislosti

myslí také pro většinovou společnost samozřejmé služby jako rozvod elektřiny, vody nebo plynu (Šimíková, 2003, s. 71 - 72).

Zcela nedostačující je účast Romů v demokratických a politických strukturách a na trhu práce. Současný rozpad tradiční romské komunity narušuje fungování sociálních sítí. Opatření sociálního státu směřovaná k Romům jsou v mnoha případech také nedostatečná. V zásadě vyloučení v jedné ze jmenovaných oblastí vede k vyloučení i v ostatních a k vytvoření začarovaného kruhu, u kterého je těžké určit počátek a vhodně zasáhnout (Navrátil, 2003, s. 33).

2.4 Integrace jako nástroj k překonání sociálního vyloučení Romů

Většinu romských komunit definuje Schuringa (2007, s. 20) jako pasivní, závislé, apatické a lhostejné. Romové necítí, že by měli možnost výrazněji ovlivnit své životy. Pro boj se sociálním vyloučením je rozhodující změna přístupu. Nezbytné je zaměřit se na rozvoj kultury a stimulovat samotné Romy k zapojení. V romském smýšlení by měla proběhnout změna od apatického postoje oběti k aktivnímu postoji. Ačkoli je nutné pro takovou změnu i vytvoření vhodných podmínek ze strany vlády a majoritní společnosti, je třeba se zaměřit na jednotlivce a pracovat na místní úrovni, povzbuzovat sebeúctu a sebeuvědomění Romů (Schuringa, 2007, s. 20).

Integrace je oboustranný proces, jejímž produktem je otevřená multikulturní společnost. Při integraci romské menšiny je nutné vyvarovat se tendenci k asimilaci. Politika integrace má být Romům nabídnuta, ale už je jen na nich, zda na tuto nabídku odpoví, budou ji reflektovat a spoluvytvářet (Frišenská a kol., 1999, s. 482).

2.5 Postoj Vlády České republiky a její opatření v oblasti romské integrace

Vláda České republiky (dále jen Vláda) se romské integraci věnuje dlouhodobě. V roce 1997 přijala první komplexní zprávu o situaci Romů v ČR (tzv. Bratinkova zpráva), na jejímž základě začala vytvářet proaktivní politiku v oblasti romské integrace. Od té doby rozvíjí legislativní a institucionální opatření a způsoby financování. První *Koncepce romské integrace* byla přijata v roce 2000. Pro toto období je aktuální *Koncepce romské integrace na období 2010 – 2013*¹².

¹² Koncepce romské integrace na období 2010 – 2013 byla přijata v prosinci 2009 a vydána v roce 2010 Radou vlády ČR pro záležitosti romské menšiny. V následujícím textu budu tento dokument odkazovat vždy zkratkou *Koncepce*.

Stát chce v rámci romské integrace dosáhnout plného zapojení Romů do společnosti a zlepšení jejich postavení ve všech sférách života, zejména v oblasti vzdělávání, bydlení, zaměstnanosti a vzájemného soužití příslušníků romských komunit a ostatní společnosti (Informace, 2010, s. 3).

Úspěšnost politiky, která směřuje k integraci Romů, se vyhodnocuje každý rok ve *Zprávách o stavu romských komunit v České republice*¹³. Kromě úspěšnosti jednotlivých stanovených kroků sleduje Zpráva celkovou situaci Romů ve stanovených oblastech, uvádí příklady dobré praxe a představuje faktory, které by mohly ohrozit proces romské integrace (Informace, 2010, s. 3).

2.6 Koncepce romské integrace

Pro definování cílů integrace Romů, které budu v závěru své práce porovnávat s cíli pastorace, jsem se rozhodla čerpat z dokumentu *Koncepce romské integrace na období 2010 – 2013*. Obsahem této kapitoly je pojmenování oblastí, ve kterých Vláda vnímá nutnost změn, představení dílčích cílů, které Vláda stanovuje, a popis některých konkrétních opatření, která Vláda navrhuje k dosažení stanovených cílů.

Cíle a principy

Cíle *Koncepce* vycházejí ze tří hledisek: lidskoprávní, národnostní a socioekonomické. Z hlediska lidskoprávního Vláda usiluje o to, aby Romové měli stejnou možnost využívat všechna práva, která zaručují Ústava ČR, Listina základních lidských práv a svobod a další mezinárodní smlouvy. Zaměřuje se omezení diskriminace nejen na základě etnické příslušnosti, ale i na základě kombinací dalších důvodů: pohlaví, zdravotního stavu nebo věku. Národnostní hledisko se opírá o práva příslušníků menšin, která jsou definována v Listině základních práv a svobod. Ze socioekonomického hlediska vláda usiluje o zastoupení Romů ve všech vrstvách české společnosti, které bude statisticky odpovídající zastoupení majority (*Koncepce*, 2010, s. 7).

Koncepce stanovuje konkrétní úkoly pro jednotlivé vládní resorty (ministerstva) a doporučení pro ostatní subjekty, které se podílejí na romské integraci (kraje, obce, mediální rady České televize a Českého rozhlasu).

¹³ Aktuální je *Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2010* vydaná v září 2011. Rada vlády ČR pro záležitosti romské menšiny

Koncepce (2010, s. 8) stanovuje čtyři základní principy, ze kterých by veškeré kroky integrace měly vycházet. Jsou to: „1) Maximální zapojení Romů; 2) Udržitelnost a realizovatelnost opatření; 3) Komplexní řešení a partnerství zainteresovaných subjektů; 4) Využití vyrovnávacích postupů jako nástroje k odbourání vstupního znevýhodnění Romů.“

V souladu s prvním principem jsou Romové vnímáni jako rovnocenní partneři, jejichž potřeby a názory jsou všemi respektovány. Podle druhého principu by se měla všechna opatření zaměřovat na dlouhodobou perspektivu, měla by být uskutečnitelná jak z hlediska zdrojů, tak z hlediska dopadu. Následující princip předpokládá mezíresortní přístup a koordinaci všech institucí, které se na integraci Romů podílejí. Opatření musí být provázána a musí procházet klíčovými oblastmi života Romů. Poslední princip kompenzuje Romům jejich znevýhodnění, nabízí širší škálu příležitostí a možnost soutěže s většinovým obyvatelstvem. K naplnění tohoto principu Vláda nestanovuje přesné kvóty určující počty Romů na určitých pozicích, ale volí cestu cílené asistence, která pomáhá překonávat nerovnosti a vyrovnávat se s požadavky společnosti (*Koncepce*, 2010, s. 8 – 9).

Hlavním cílem *Koncepce* je dosáhnout „bezkonfliktního soužití příslušníků romských komunit s ostatní společností.“ K dosažení tohoto hlavního cíle definuje několik dílčích priorit (oblastí). Zaměřuje se na vytvoření prostředí bez předsudků a na odstranění vnějších překážek začleňování Romů, tedy zvláště všech forem diskriminace. Dále zdůrazňuje nutnost pomoci při odstraňování vnitřních překážek začleňování, tj. hlavně nedostatečné vzdělání a kvalifikace. Zaměřuje se na zlepšení sociální úrovně Romů prostřednictvím snížení nezaměstnanosti, zlepšení bytové a zdravotní situace a odstraňováním sociálního vyloučení a jeho důsledků. Apeluje na rozvoj romské kultury a jazyka a jejich včlenění do kultury většinové české společnosti. Na závěr zdůrazňuje zajištění bezpečnosti příslušníků romské minority (*Koncepce*, 2010, s. 7 – 8).

Podpora romské kultury a jazyka

Podpora romské kultury a jazyka vychází z přesvědčení, že s upevněním vlastního sebeuvědomění Romů se zvýší jejich zodpovědnost a zájem o aktivní zapojení v řešení problémů. Upevnění romské kultury vyžaduje nejdříve otevřenost české společnosti ke kulturním odlišnostem. Vláda tak usiluje o překonání negativních a diskriminujících

postojů a o „vytvoření multikulturní společnosti, profitující z kulturní rozmanitosti“¹⁴. *Koncepce* se zde obrací i na média, aby informovala objektivně a nepodporovala tak šíření stereotypů (*Koncepce*, 2010, s. 15).

V souvislosti s podporou romské kultury se často vyskytují obavy před negativními jevy (lhaní, podvody, krádeže), které jsou připisovány romské tradici. V. Sekyt v rozhovoru s P. Bajerem (Bajer, 2002, s. 28) upřesňuje, že se v tomto případě jedná jen o podporu hodnot, které nejsou v rozporu s platnými zákony a dobrými mravy. Dále vyzdvihuje hodnotu, kterých si na Romech majorita váží, a to hlavně péči o seniory v rámci rodiny.

Zaměstnanost

Dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost Romů má dopad na jednotlivce, ale i na celé národní hospodářství. Nezaměstnanost vyplývá zejména z nedostatku pracovních příležitostí na trhu práce, z nesouladu mezi kvalifikací Romů a požadavky zaměstnavatelů a z diskriminace na trhu práce. Uplatnění Romů na trhu práce vnímá Vláda jako nezbytný předpoklad pro zlepšení jejich sociální situace. Opatření se zaměřují jak na individuální bariéry, tak na ty strukturální. Jako jednotlivá opatření Vláda navrhuje změnu programů aktivní politiky zaměstnanosti, aby více reagovaly na konkrétní potřeby Romů. Dále chce Vláda podporovat sociální podnikání¹⁵, rozvoj lokálního trhu práce, otevřenost zaměstnavatelů a boj proti diskriminaci a nelegálnímu zaměstnávání (*Koncepce*, 2010, s. 31 – 40).

Podle Mareše (2003, s. 71) je zaměstnání důležitým nástrojem integrace nejen díky získání zdroje živobytí, ale i díky možnosti formování hodnot a vztahů prostřednictvím kontaktu s širší společností. Upozorňuje však na skutečnost, že z pracovního trhu jsou stále více vytlačovány osoby s nízkou kvalifikací, což zasahuje Romy okamžitě. Tato skutečnost zvyšuje význam vzdělávání, ovšem změny v oblasti vzdělávání lze očekávat až s určitým časovým odstupem.

Vzdělávání

Oblast vzdělávání je dlouhodobě klíčovou oblastí romské integrace. Podmiňuje uplatnění Romů na trhu práce, ekonomickou nezávislost a zlepšení sociálního

¹⁴ Srov. Kapitola 2.1.

¹⁵ Primárním cílem sociálního podnikání není vytváření zisku, ale sociálně prospěšná činnost. Sociální podnik zaměstnává osoby znevýhodněné na trhu práce a zvyšuje jejich možnosti zaměstnatelnosti.

postavení. Příčiny nižšího vzdělání vnímá *Koncepce* v absenci předškolního vzdělávání, v nedostatečné účasti rodičů při školní přípravě, v jazykové bariéře a v diagnostice speciálních vzdělávacích potřeb žáků. Proto se opatření zaměřují na rozvoj služeb zaměřených na romské děti v předškolním věku, na vhodnější diagnostiku žáků, na rozšíření programu asistent pedagoga, na podporu při přestupu ze základních škol na vyšší stupeň vzdělávání a na realizaci programů vzdělávání dospělých Romů (*Koncepce*, 2010, s. 21 – 30).

Sociální pracovník Daniel Hůle varuje před přehnaným očekáváním změny v této oblasti. Nelze si podle něj myslet, že pouhým zřízením přípravných ročníků a upravením vzdělávacích programů dojde k náhlému „vyprodukování“ romské elity a celá situace bude vyřešena. Upozorňuje, že změna bude viditelná až v perspektivě generací (Topol, 2005).

Předlužení¹⁶

Jako preventivní opatření proti častému předlužení romských rodin usiluje Vláda o zvyšování finanční gramotnosti jak u dospělých, tak u mladších věkových kategorií. Kromě toho, pro řešení aktuálního zadlužení, podporuje dostupnost bezplatného dluhového poradenství (*Koncepce*, 2010, s. 41 – 44).

Podle mého názoru je potřebné v oblasti financí dosáhnout výraznější změny v myšlení. To, že se Romové orientují na přítomnost, je nenuť uvažovat nad tím, jestli budou schopni půjčené peníze splatit. U mnoha rodin jsem během školní praxe pozorovala touhu naplnit aktuální potřeby a sny, které se zdály nelogické a z dlouhodobého hlediska přinesly mnohé komplikace (např. půjčky na nákup elektroniky do bytů, kde většinu času nebyla elektřina). Vlastnictví drahých předmětů bylo u Romů také důkazem vyššího sociálního postavení a prestiže. Na jedné straně tedy vnímám jako užitečné zvyšování finanční gramotnosti, které může Romy ochránit před uzavíráním podvodných a velice nevýhodných smluv. Na straně druhé se obávám, že Romové „ušetřené“ peníze nebudou využívat tak, jak si Vláda představuje.

Bydlení

V oblasti bydlení podporuje Vláda odstranění prostorové segregace, předcházení ztráty bydlení v důsledku dluhů a lepší dostupnost sociálního bydlení. Dále chce omezit

¹⁶ Stav, kdy dlužník přestává být schopen splácet své závazky

diskriminaci na trhu s byty a výskyt nerovného a protiprávního jednání v této oblasti (*Koncepce*, 2010, s. 45 – 51).

Během mé praxe jsem měla možnost sledovat podmínky bydlení Romů v uměle vytvořeném ghettu. Při rozhovoru mi jedna romská žena, babička několika klientů našeho zařízení, která se podporovala naší činností, účastnila se námi organizovaných aktivit (např. byla jednou z kuchařek na letním pobytovém táboře), řekla, že měla možnost se z této lokality odstěhovat do mnohem lepšího bytu poblíž centra. Důvodem, proč zůstala na sídlišti, bylo prý to, že tady nevádí, když občas nezaplatí elektřinu, že se nic neděje, ale že ve městě by ji už mohli vyhodit. O této ženě jsem si do té doby myslela, že by byla schopná plnit povinnosti, které se týkají pravidelných plateb. Osobně si myslím, že kromě této „pohodlnosti“ byl ještě důvod to, že by ztratila kontakt s celou rodinou nebo její velkou částí, která by zůstala na sídlišti. Proto si myslím, že i v této oblasti musí být nejdříve samotní Romové připraveni na přijetí a realizaci takových opatření, jaké Vláda navrhuje.

Oblast sociální ochrany, zdravotní péče a bezpečnostní aspekty romské integrace

V oblasti sociální ochrany je cílem dosáhnout co největší samostatnosti Romů, čímž by se omezila závislost na sociálních dávkách v rámci státní sociální podpory a pomoci v hmotné nouzi. Tento rozvoj by měly zprostředkovat vhodně nastavené sociální služby, zejména služby sociální prevence zaměřené na jednotlivce i rodiny (*Koncepce*, 2010, s. 53 – 56).

V rámci zdravotní péče se klade důraz na zvýšení informovanosti vyloučených Romů o prevenci šíření infekčních chorob a o zdravém životním stylu. Jako vhodné se zdá využití zdravotně sociálních pracovníků, kteří by spolupracovali v rámci těchto dvou oblastí. Dále je třeba zlepšit informovanost zdravotního personálu o životní situaci Romů (*Koncepce*, 2010, s. 57).

Jako bezpečnostní aspekty romské integrace Vláda stanovuje jak opatření na ochranu Romů před neonacismem a rasově motivovanou trestnou činností, tak preventivní opatření proti kriminalitě a dalším rizikovým chováním samotných Romů (*Koncepce*, 2010, s. 61 – 63).

Hodnocení *Koncepce*

V souvislosti s událostmi ve Šluknovském výběžku na podzim 2011 iniciovala Nadace Michaela Kocába Šluknovskou výzvu, která kritizuje vládu za nečinnost a nedostatečné naplňování cílů *Koncepce*. Vláda podle této výzvy často volí nástroje a opatření, která *Koncepce* oficiálně nepodporuje nebo vůbec neschvaluje. Šluknovská výzva apeluje na vládu, aby nejdříve sama důsledně stanovila krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé cíle, seznámila s nimi veřejnost a důsledně je dodržovala. M. Kocáb zvláště zdůrazňuje nutnost empatie a etiky ve veškerém jednání. Považuje za nejdůležitější zaměřit se na bytovou politiku, zaměstnanost a vzdělávání (Demeterová, 2011).

Koncepce se zaměřuje na oblasti kultury, zaměstnanosti, vzdělávání, zadlužení, bydlení, sociální ochrany, zdravotní péče a bezpečnostní situace. Požaduje vzájemnou spolupráci a provázanost opatření v těchto sektorech. Nesystematické aktivity nemohou být udržitelné. k integraci Romů dojde jen za pomoci komplexního přístupu všech subjektů romské integrace, které propojí opatření ve všech klíčových oblastech života Romů (*Koncepce*, 2010, s. 72).

3 Pastorace Romů

V literatuře se v souvislosti s tímto tématem používají různé termíny: *pastorace*¹⁷, *pastorační činnost*¹⁸, *pastorační péče*¹⁹ nebo *pastorální péče*²⁰. Pro zjednodušení a přehlednost budu ve své práci používat převážně pojem *pastorace*, i když jsem si vědoma možných významových odchylek.

Teologická disciplína, která se věnuje této oblasti, se dříve nazývala *pastorální teologie*, v současné době se používá pojem *praktická teologie*. Změna pojmu souvisí i se změnou vnímání a jinou náplní této disciplíny. Její vývoj a současnou podobu se popíšu v následující kapitole.

3.1 Definice pastorace a jejích cílů

Výraz *pastorace* má svůj původ v latinském slově *pastor* (pastýř). Obraz pastýře a toho, jakým způsobem pečuje o své stádo, byl velice blízký pro židovský národ, původně pastevecký. Postavě pastýře připisovali velký význam. Obrazně je pak jako pastýř pojmenován ve Starém zákoně Bůh (Ž 23). Ježíš Kristus v Novém zákoně často používá podobenství a příběhy s motivy života pastýřů (Mt 18,12 – 14), sám se jako pastýř označuje (J 10) (Křivohlavý, 2000, s. 8 – 9). Titul pastýř se pak přenesl na představitele křesťanského společenství a nesl s sebou i typické úkoly pastýře – pečovat, vyhledávat ztracené, chránit, vést, být příkladem (Křišťan, 2010, s. 20).

Věnovat se pastorační práci bylo dlouhou dobu výhradně úkolem duchovních. *Pastorální teologie* jako předmět v rámci vzdělávání kněží se zavedla na konci 18. století. Očekávalo se, že kněz se bude starat o farnost nejen po stránce náboženské, ale i po celospolečenské. Pro stát bylo praktické, že do styku s farářem přišel v té době téměř každý člověk. Farář měl plnit funkce kulturní, hospodářské, zdravotní a sociální osvěty i státní administrativy (Křišťan, 2010, s. 18). Od poloviny 19. století církev ztrácela své výrazné postavení ve společnosti a s ním i monopolní postavení v některých oblastech, např. školství nebo zdravotnictví. *Pastorace* se více zaměřovala na vnitrocírkevní problematiku, na vedení křesťanského společenství, slavení bohoslužeb a katecheze. Nadále však plnila některé úkoly celospolečenské, které bychom dnes řadili do oblasti

¹⁷ Křišťan, A. (2010). *Praktická teologie, pastorace a sociální práce – mezioborové souvislosti*. In Martinek, M. a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky* (s. 17 - 25). JABOK.

¹⁸ Ambros, P. (1997). *Úkoly pastorační činnosti církve a pastorální teologie v Českých zemích*

¹⁹ Opatrný, A. (2005). *Pastorační péče v méně obvyklých situacích*. Praha: Pastorační středisko.

²⁰ Křivohlavý, J. (2000). *Pastorální péče*. Praha: Oliva.

sociální práce. Farář měl dohlížet na pěstounskou péči, na propuštěné vězně nebo pečovat o chudé (Křišťan, 2010, s. 18).

Závěry 2. vatikánského koncilu (1962 – 1965) vyzdvihly význam laiků v církvi²¹, za pastorační se tak kromě kněze stávají spoluodpovědnými všichni věřící a pole činnosti se rozšiřuje. V souvislosti s touto radikální změnou se upouští od termínu pastorální teologie (ta se zabývala jen činností pastýře – kněze) a přijímá se termín praktická teologie. Praktická teologie se snaží, jak název napovídá, uvádět teologii do praxe. Promýšlí postavení církve ve světě, nepečuje jen o své členy, ale obrací se na okolní svět. Více si všímá životních situací člověka, společenských podmínek, teologicky je reflektuje a nabízí člověku možnosti řešení (Opatrný, 2005, s. 9).

Na základě tohoto historického vývoje a změn v chápání lze pastorační definovat různými způsoby. Úzce pojatá pastorační může znamenat jen „úsilí církve zaměřené především k duchovní dimenzi člověka“ (Křišťan, 2010, s. 21). Jako východiska pro svou práci jsem zvolila definici A. Opatrného (2005, s. 9), který pastorační popisuje jako „...jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu z pozice věřících křesťanů, doprovázíme ho v jeho obtížích, nemoci, utrpení či umírání a pomáháme mu k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace včetně smrti...“ a definici A. Křišťana (2010, s. 21), který pastorační chápe široce jako „úsilí církve směřující k plnému rozvinutí člověka ve všech jeho dimenzích (biologická, psychologická, sociální a spirituální).“

V souvislosti s pastorační se používá také termín evangelizace. Pastorační a evangelizaci od sebe lze těžko oddělit. I evangelizace má mnoho významů. V základním smyslu znamená hlásání evangelia, radostné zvěsti o Božím království (Instrukce, čl. 12). Jednoduše se dá definovat jako „hlásání Krista těm, kdo ho ještě neznají, jako kázání, katecheze, udělování křtu a jiných svátostí“, které vede k vnitřní proměně lidí (EN, čl. 17 – 18). Hlásání evangelia by však nemělo probíhat jen slovním předáním, ale především příkladem vlastního života. Takový způsob života křesťana zahrnuje zájem o osudy druhých lidí, snahu o pochopení a společné usilování o dobro (EN, čl. 21). Takto definovaná evangelizace má velice blízko k pastorační, jak jsem ji popsala výše.

²¹ Konstituce *Lumen gentium* v čl. 31 uvádí, že skrze křest získávají věřící křesťané účast na Kristově trojím úřadu – kněžském (slavení bohoslužeb), prorockém (učení svěřeného lidu) i královském (péče o svěřený lid).

Pro rozlišení pojmů pastore a evangelizace, které se mohou obsahově překrývat, jsem se rozhodla mluvit o evangelizaci ve smyslu hlásání a svědectví a o pastore jako o veškeré činnosti církve vedoucí k rozvoji života člověka a společenství.

Jako důležité a vymezující faktory pro pastore vnímám křesťanský kontext, přístup pracovníka z pozice evangelia a důraz na podporu kvality života člověka ve všech dimenzích. Jako hlavní dimenze jsem v této kapitole uvedla biologickou, psychologickou, sociální a spirituální. Díky tomuto chápání se pastore otevírá široké pole působnosti a nutnost spolupráce s dalšími vědami: lékařstvím, sociologií, psychologií, filosofií, pedagogikou i sociální prací. Vztah pastore a sociální práce popíšu v další kapitole.

3.2 Vztah pastore k sociální práci

Veškeré aktivity, které dnes řadíme do náplně sociální práce, vycházejí v evropském prostředí z činnosti církve, z projevů křesťanské lásky. A. Křišťan (Křišťan in Bajer, 2008, s. 48) dokládá, že „důsledně žité křesťanství znamenalo konkrétní starost o druhého.“

Nejdříve se v oblasti sociální práce angažovali samotní jednotlivci, později za tímto účelem vznikají řehole a další instituce. Postupně se kladl důraz nejen na morální úroveň a osobní nasazení pomáhajících, ale i na větší kvalifikaci a specializaci. Praxe církve a sociální práce se tak možná poněkud oddálily (Opatrný, 2005 s. 9).

Na druhou stranu teologie stále zůstává jedním ze zdrojů hodnotové orientace pro řadu pracovníků v sociální oblasti (Bajer, 2008, s. 48).

A. Křišťan (2010, s. 22) popisuje tři základní modely vztahu pastorální teologie/pastore a sociální práce.

Sociální práce jako prostředek pastore

První model představuje sociální práci jako prostředek pastore. Jak jsem popsala v předchozí kapitole, pojetí pastore procházelo mnoha změnami. Nejnovější chápání pastorální teologie zahrnuje činnost celé církve. To si žádá, aby bylo definováno, co je pro církev charakteristické, co ji určuje. Teorie konstitutivních prvků církve uvádí následující čtyři prvky.

- a) Bohoslužba (řecky *liturgia*) vyjadřuje vzájemný vztah Boha a člověka. Zahrnuje slavení svátostí, modlitbu, mše apod.

- b) Svědectví (řecky *martyria*) označuje jednání křesťanů, kterým dosvědčují svou víru v Boha. Nejjednodušší cesta svědectví je odpovídající způsob života, dalším způsobem jsou klasické misie – předávání víry „nekřesťanům“.
- c) Společenství (řecky *koinonia*) se projevuje kulturním a společenským životem farností nebo snahou o sjednocování různých křesťanských denominací.
- d) Služba potřebným (řecky *diakonia*) je jasná a praktická odpověď křesťanů na utrpení a nespravedlnost a s cílem je zmírnit nebo napravit.

Všechny čtyři prvky jsou naprosto rovnocenné, pokud v církvi jeden z nich chybí, není život církve zcela naplněn. Vyzdvihnutí diakonie, která se nijak výrazně neobjevovala v rámci teorie trojího úřadu Krista, otevřelo prostor praktické teologii k přímé spolupráci se sociální prací (Opatrný, 2010, s. 63). Zájem křesťanů o účinnou pomoc druhým vede ke kvalifikované pomoci a odborné sociální práci. Teologie tak poskytuje motivaci a ideově teoretické zakotvení pro vykonávání sociální práce. Sociální práce se tak stala nástrojem, který vede k dosažení některých cílů pastorace. Takto popsany model je nejčastější u věřících křesťanů, kteří se angažují v sociální práci (Křišťan in Bajer, 2008, s. 48).

Pastorace jako prostředek sociální práce

Podle druhého modelu lze chápat pastorační práci jako prostředek sociální práce. Tento model, který využívají především profesní sociální pracovníci, vychází z jedné z definic sociální práce, podle které je jejím cílem podporovat sociální fungování klienta²². Na dosažení tohoto cíle se podílí mnoho dalších profesí, např. psychologie, medicína, pedagogika, právo a v neposlední řadě i filosofie a teologie. Sociální pracovník by se měl v těchto možnostech orientovat, koordinovat jednotlivé intervence a vyhodnotit, kdy je vhodné využít služby pastoračního pracovníka nebo duchovního. Sociální práce tak využívá pastorační práci k dosažení svých cílů (Křišťan in Bajer, 2008, s. 49). Pastorace doplňuje péči o klienta²³ v oblasti, kam už profesionální sociální práce nedosahuje. V dnešní společnosti např. přibývá osamělých lidí, kteří většinou nestrádají hmotně, ale

²² Koncept sociálního fungování rozpracovala H. Bartlettová. Vychází z předpokladu, že člověk je neustále v interakci s prostředím, jedinec a prostředí od sebe mají navzájem různá očekávání a požadavky. V případě, že se jedinec není schopen s požadavky prostředí vyrovnat, vzniká problém. Nezvládnutí problému mohou způsobovat nedostatečné dovednosti jedince, ale i nepřiměřené nároky prostředí (Navrátil, P. 2001, s. 12)

²³ Ačkoli se při popisu pastorace termín „klient“ často nepoužívá, rozhodla jsem se ho používat vzhledem k zaměření své práce na oblast sociální práce.

potřebují podporu ve zvládání životních situací. Na tomto místě se velice dobře uplatňuje pastorec právě proto, že tato pomoc obsahuje spirituální stránku (Opatrný, 2005, s. 17).

Pastorec a sociální práce jako spolupracující disciplíny

Třetí model popisuje pastorální teologii a sociální práci jako dvě disciplíny, které si mají navzájem pomáhat naplňovat své cíle. Vychází z pojetí člověka jako bio-psycho-socio-spirituální jednoty. Na jednotlivé dimenze života se soustředí odlišné odborné disciplíny. Biologickou stránkou člověka, jeho fyzickými možnostmi se zabývá především medicína a další přírodní vědy. Předmětem psychologie je psychologická dimenze, do které můžeme zahrnout např. prožívání, motivace nebo poznávání. Sociologie, politologie a sociální práce studují vztahy a procesy ve skupinách, sledují sociální fungování člověka v jeho prostředí. Filosofie a teologie si všímají otázek, které člověka přesahují, např. otázek po původu a smyslu života. i přes toto rozdělení kompetencí jednotlivých oborů je nutné brát v úvahu jejich vliv i na jiné oblasti života člověka. Například pastorační práce pomůže klientovi najít smysl života a on na základě toho zlepší své sociální fungování, což náleží do kompetencí sociální práce. Sociální práci a pastorec tak chápeme jako rovnocenné disciplíny, které svým současným působením navzájem ovlivňují naplňování svých cílů a společně přispívají k dosažení bio-psycho-socio spirituální jednoty člověka (Kříšťan, 2010, s. 23).

V této kapitole jsem představila tři modely vztahu pastorální teologie/pastorec a sociální práce. Model sociální práce jako prostředek pastorec nejčastěji zastupují křesťané, kteří vidí v sociální práci nástroj, jak dosáhnout cíle pomoci bližnímu. Opačný model, pastorec jako prostředek sociální práce, využívají nejčastěji profesní sociální pracovníci, kteří pro správné sociální fungování klienta vnímají důležitost i pohodu v duchovní oblasti. Třetí model staví sociální práci a pastorec disciplíny na stejné úrovni, které mají společně dosáhnout biologické, psychické, sociální a spirituální jednoty člověka.

3.3 Vztah církve k Romům

Cílem následujících kapitol je popsat, jaký postoj zaujala katolická církev k romské menšině, k jejich způsobu života, životní situaci a problematickým vztahům s majoritou a jaké volí metody pro práci s Romy.

Církev se po 2. vatikánském koncilu začala více obracet i na skupiny lidí, kteří byli do té doby mimo dosah běžné péče farářů. Takovými skupinami jsou např. migranti a Romové. Praktická teologie vnímá jejich nevýhodné postavení a potřebu přispět k jejich integraci. Ačkoli se v církevních dokumentech často spojují Romové, migranti a „lidé od cirkusu“ do jedné skupiny, církev si uvědomuje, že Romové mají mezi ostatními menšinami odlišnou pozici a vyžadují tedy i specificky zaměřenou pastorační (Směrnice²⁴, 2006, s. 3). Tento zájem církve o Romy potvrzuje i výrok papeže Pavla VI. z roku 1965 během kázání na setkání s Romy v Pomezii: „Vy jste v srdci církve“²⁵ (Směrnice 2006, čl. 21). Jan Pavel II. podporoval tuto myšlenku a v jubilejním roce požádal o odpuštění za viny z minulosti, které byly spáchány na Romech ze strany církve (Život Církvi, 2010, s. 7).

3.4 Dokument Směrnice pro pastorační Romů

V rámci Římské kurie pracuje Papežská rada pro pastorační migrantů a lidí na cestách, která v roce 2005 vydala *Směrnice pro pastorační Romů*²⁶. Dokument se obrací na samotné Romy a pastorační pracovníky, ale i na celé společenství církve.

V této kapitole bych na základě tohoto oficiálního dokumentu chtěla představit postoj katolické církve k romské minoritě, jak vnímá jejich postavení ve společnosti a jaké zásady stanovuje pro jejich specifickou pastorační.

Východiska dokumentu

Dokument připomíná, že posláním církve je starat se i o ty, kteří sice žijí v zemi se starobylou křesťanskou tradicí, ale do církevního společenství ještě plně nevstoupili

²⁴ Papežská rada pro pastorační migrantů a lidí na cestách (2006). Směrnice pro pastorační Romů. Praha: Česká biskupská konference. Při odkazování na tento dokument budu v následujícím textu používat jen zkratku *Směrnice*.

²⁵ „Zde [v církvi] jste vřele vítáni, jste zde očekávání, oslavováni [...] Dnes, jako pravděpodobně nikdy předtím, objevujete Církev. V církvi nejste na okraji, ale jste v centru, jste srdce. Jste v srdci Církve, která miluje chudé, trpící, nejnuznější, vyždědění, opuštěné...“ (vlastní překlad textu, dostupné 10. 2. 2012 z <http://www.zenit.org/article-28515?l=english>)

²⁶ Český překlad vydala Česká biskupská konference v roce 2006

(*Směrnice*, 2006, čl. 1). Romové²⁷ žijí na území Evropy od středověku, ale po celou dobu zůstávali na okraji společnosti. Stali se předmětem předsudků a v různé intenzitě trpěli diskriminací a pronásledováním (*Směrnice*, 2006, čl. 2). Pro ostatní obyvatelstvo, zvyklé na usedlý způsob života, bylo romské kočovnictví těžko pochopitelné. Tato přirozená tendence ke kočování v Romech zůstává i v době, kdy většina z nich žije usedle nebo napůl usedle (*Směrnice*, 2006, čl. 7).

Tuto skutečnost jsem si sama ověřila během své školní praxe. Prakticky jsem se nesetkala s rodinou, která by neměla zkušenost s migrací – buď oni sami nebo někteří jejich příbuzní odjížděli, i opakovaně, do zahraničí, nejčastěji do Belgie a Velké Británie. Pripadalo mi, že to prožívají jako běžnou součást jejich života, jako nic neobvyklého.

Romové zůstávají nedůvěřiví k okolní společnosti²⁸. Jejich postoj je ovlivněn zkušeností s izolací, pronásledováním, se snahou o násilnou asimilaci nebo vyhlazení. Zároveň si chtějí uchovat svou svobodu, možnost nakládat s časem a prostorem, což je jedním z pilířů jejich způsobu života (*Směrnice*, 2006, čl. 14).

Většinová společnost Romy stále chápe jako „občany druhé kategorie“ a přistupuje k nim odmítavě, na základě stereotypů, které pramení z neznalosti romské historie a mentality (*Směrnice*, 2006, čl. 9). Proto se dokument obrací i na celé společenství církve, aby vytvářelo prostředí, kde budou Romové přijímáni, kde budou odbourávány předsudky, kde se odstraní projevy rasismu a xenofobie a kde se budou Romové moci stát plnohodnotnými členy (*Směrnice*, 2006, čl. 4). Bohužel i mezi křesťany stále přetrvávají negativní odmítavé nebo zcela lhostejné postoje (*Směrnice*, 2006, čl. 20). To potvrzuje například římskokatolický kněz J. Rous, který se ve své farnosti věnuje i Romům: „V lidech je silně zakořeněno nějaké podezření, třeba i špatná zkušenost. Ve chvíli, kdy všechno klapne, se zapomene na rozdělování. Předsudky se vynoří ve chvíli, když se přestává dařit“ (Bajer, 2003, s. 12).

Poměrně jednoduše prožívaná religiozita Romům umožňuje hlásit se k vyznání většinové společnosti země, ve které se nacházejí, aniž by mezi jednotlivými

²⁷ Zde značení pro všechny skupiny romského obyvatelstva (Romové, Sintové, Manušové, Gitani atd.)

²⁸ Dokument používá slovo „gadžo“. Vnímám však negativní význam tohoto romského výrazu, v překladu znamená sice „nerom“, ale ve smyslu „hloupý, nevzdělaný sedlák“ (Jakoubek, 2004, s. 68). „Gadžo“ je Romy používán pejorativně, podobně jako „cikán“ majoritou (Bešenyei, 2009, s. 17 – 18), proto se chci používání tohoto termínu vyhnout. Stejně tak nechci používat termín „Nerom“, který nevyjadřuje příslušnost k žádnému národu, odpovídá jen na snahu používat výraz opačný ke slovu „Rom“. Proto budu v práci využívat pro mě neutrální termíny „většinová společnost“, „majorita“, „ostatní skupiny obyvatel“ atd.

náboženskými směry vnímali zásadní rozdíly (*Směrnice*, 2006, čl. 15). Dokument varuje před tím, že se Romové často stávají obětmi sekt nebo „nových náboženských hnutí“. Ty jim totiž nabízejí přijetí a možnost emotivního náboženského vyjádření, kterého se jim nedostává jinde (*Směrnice*, 2006, čl. 19).

Stanovená doporučení

Dokument předkládá doporučení týkající se pastorační práce Romů, zároveň ale upozorňuje na odlišnosti jednotlivých romských skupin a zdůrazňuje nutnost upravení obecných pravidel a doporučení podle konkrétní místní a dobové situace a přizpůsobení potřebám a požadavkům každé skupiny (*Směrnice*, 2006, čl. 5 – 6).

Při romské pastorační a evangelizační práci se nesmí zanedbávat vlastní kultura Romů, jejich tradice, jazyk nebo umění. Všechny „pozitivní“ hodnoty a postoje, tzn. takové, které nejsou v rozporu s učením církve, je třeba oceňovat, podporovat a bránit (*Směrnice*, 2006, čl. 36). Jako vzor pro upevnění pozitivních hodnot se Romům představuje život romského mučedníka ze španělské občanské války Cefferina Jiméneze Malla, který byl blahověstěn v roce 1997 (Rous, 2001a, s. 33). Na druhé straně dokument varuje před tendencemi omlouvat veškeré aspekty romské kultury. Je třeba kriticky posoudit a rozlišovat, které hodnoty a postoje Romů vytvářejí překážky v pastorační a ve smíření s většinovou společností vedoucí k integraci (*Směrnice*, 2006, čl. 39). Tento proces se nazývá „očisťování kultur“. V tomto místě se dokument obrací i na samotné Romy s výzvou, aby se sami neuzavírali do izolace a tuto izolaci neomlouvali snahou o uchování své kultury. K opravdovému přiblížení kultur je potřebná iniciativa všech členů společnosti (*Směrnice*, 2006, čl. 40).

V procesu vzájemného přiblížování hraje velkou roli výchova, která je bohužel stále zatížena předsudky a stereotypy. Ty podporují postoj nedůvěry. Velký vliv na formování postojů a názorů mají média, která podávají informace velmi často zkresleně²⁹. Proto je nezbytné odstranit diskriminaci i v tomto prostředí a podporovat otevřenost a objektivitu (*Směrnice*, 2006, čl. 44).

Nezbytnou podmínkou pro celkovou integraci je integrace Romů do vzdělávacího procesu. Kočovní nebo částečně kočovní způsob života Romů však brání systematickému vzdělávání. Proto dokument apeluje, aby vlády, romská sdružení

²⁹ Pro vhled do problematiky prezentace Romů v médiích v České republice: Sedláková R. (2002). *Romská problematika v denním tisku (případová studie)*. In Sirovátka, T., ed. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.

i církve pomohly organizovat výuku jiným, romským dětem odpovídajícím způsobem (*Směrnice*, 2006, čl. 51). S ohledem na pestrost a nejednotnost jednotlivých romských komunit a systémů vzdělávání považuji za nesmírně náročné takový koncept najít a zrealizovat.

Na své školní praxi jsem pozorovala, že děti z romských rodin, které se vrátily např. po 1 roce ze zahraničí, měly v zahraničí sice absolvovanou požadovanou školní docházku, ročník na slovenské základní škole opakovat nemusely, avšak znalosti a vědomosti neodpovídaly požadovaným osnovám. Dítě se tedy prakticky nemohlo zapojit a pokračovat v odpovídajícím ročníku.

Dále je nutné se zaměřit i na další oblasti života společnosti: na přístup Romů k zdravotním službám, sociálním službám, důstojnému bydlení, zaměstnání atd. (*Směrnice*, 2006, čl. 52).

Při popisování zvláštních aspektů pastorace Romů vychází dokument ze specifik romské mentality. Romové jsou naladěni mnohem více emotivně, především, pokud se událost týká rodiny. Spíše emočně se také orientují v prostoru a čase, zjednodušeně řečeno méně se řídí podle mapy a kalendáře. Reagují bezprostředně a intuitivně. Na to vše musí být pastorační pracovník připraven a schopen reagovat (*Směrnice*, 2006, čl. 58). Pro práci jsou vhodnější menší skupinky, kde účastníci snáze sdílí své zkušenosti (*Směrnice*, 2006, čl. 59).

Vzhledem k tomu, že je v Romech stále zakořeněná podezřívavost vůči komukoli, kdo se do jejich světa snaží proniknout, ukazuje se jako důležité, aby pastorační pracovník nejdříve překonal tento jejich postoj. Doporučuje se, aby pastorační pracovník přijal jejich způsob života, sdílel s nimi aspoň na určitou dobu jejich životní podmínky a projevil tak opravdovou solidaritu (*Směrnice*, 2006, čl. 38; 74). Touto zásadou se řídí i Salesiáni dona Boska na sídlišti Luník IX v Košicích. Ředitel komunity P. Bešenyeyi (2009a, s. 88) o jejich činnosti říká: „Čo na Luníku robíme? ... My jednoducho medzi týmito ľuďmi žijeme. Je to málo alebo veľa?“ Italský kněz don Mário Riboldi, který žije a působí přes 50 let mezi Romy, říká: „My nerobíme nič zvláštne. Žijeme s nimi: toto je skutočný život“ (Bešenyeyi, 2009b, s. 19).

Vhodné je vypracovat překlady liturgických textů, Bible a modliteb. Romové si velice cení, pokud mohou to, co cítí, vyjadřovat ve svém jazyce. Nehledě na to, že mnohdy by to v jiném jazyce ani přesně vyjádřit nedokázali, což by značně omezovalo jejich rozvoj (*Směrnice*, 2006, čl. 61). Při společných modlitbách s Romy jsem osobně vnímala, že pokud mohli používat romský jazyk, cítili se jistější, otevřenější a lépe

vyjadřovali svoje pocity. Naopak při používání jazyka majority nedokázali často najít vhodný výraz pro popis svého prožívání.

Jako velmi účinná pomůcka při pastorači Romů se ukazuje hudba, pro kterou mají Romové velký cit. Protože mají Romové výrazně rozvinutou vizuální paměť, praktickým se stává využívání fotografií, obrázků nebo filmů (*Směrnice*, 2006, čl. 61).

Dokument reflektuje, že ze všech svátostí je mezi Romy nejznámější a nejžádanější křest. Varuje před udílením křtu bez náležité přípravy, zároveň ale také před tím, aby se na Romy kladly naprosto stejné požadavky jako na jiné skupiny.

V praxi kněží zaujímají různé postoje: od těch, kteří křtí všechny děti, přes ty, kteří vyžadují před křtem přípravu (alespoň minimální), po ty, kteří křest dítěte, jehož rodiče zřetelně nebudou plnit závazky vyplývající ze křtu dítěte, odmítají. Vzhledem k tomu, že Romům výrazně nezáleží na příslušnosti ke konkrétní církvi, po odmítnutí se obrací se žádostí o křest na kněze z jiných církví (Bešenyi, 2009a, s. 75). O další svátosti většinou nemají zájem a křtem jejich kontakt s církví končí. K prožívání ostatních svátostí je třeba Romy postupně přivádět, protože v jejich tradičním životě nezískaly plný význam. Církev tedy klade důraz na „duchovní doprovázení rodiny i křtěnce tak, aby se dospělo k dokončení celého okruhu křesťanské iniciace“ (*Směrnice*, 2006, čl. 64).

Poutě jsou pro Romy, s jejich přirozeným sklonem k putování, cennou příležitostí setkání se s ostatními rodinami a možností vyjádřit své náboženské prožívání. Slavnostní a nevšední atmosféra celé setkání umocňuje. Poutě dávají také příležitost ostatním skupinám věřících (poutníkům nebo lidem zodpovědným za dané poutní místo) přiblížit se k romské minoritě, poznat ji a překonávat předsudky (*Směrnice*, 2006, čl. 70 – 73).

Vzhledem k časté migraci Romů, jejich setkávání nejen s různými křesťanskými konfesemi, ale i jinými náboženstvími a jejich tendencí přebírat vyznání místa, ve kterém se nacházejí, je třeba pastorači Romů nastavovat také ve světle ekumenismu a mezináboženského dialogu (*Směrnice*, 2006, čl. 77).

Závěr dokumentu obsahuje výzvu celému křesťanskému společenství k překonávání lhostejnosti a zaujatosti vůči Romům a k nabídce „skutečného a hlubokého přátelství“ (*Směrnice*, 2006, čl. 102).

3.5 Zásady pastorační práce s Romy

V této kapitole budu vycházet z obecných zásad, které stanovují *Směrnice*, jak jsem je popsala v předcházející kapitole, a představím konkrétní zásady pro pastorační práci s Romy, které formulovali pastorační pracovníci nebo kněží na základě svých praktických zkušeností. Cílem kapitoly je pojmenovat zásady a cíle pastorační práce, které bude možné následně porovnat s cíli integrace, které jsem popsala v kapitole 2.6.

Základním předpokladem pro jakoukoli práci s romskou minoritou je porozumění jejich světu. Bez toho by byly veškeré snahy zbytečné až kontraproduktivní. Je nutné najít, co je významné jak pro Romy, tak pro pastoračního pracovníka, a na tuto skutečnost navázat. Tím jsou vytvořeny základy vzájemného uznání, které otvírají cestu ke spolupráci (Kuchař, 2001, s. 49).

Pastorační práce s Romy si vyžaduje osobní a laskavý přístup, který je založený na dobré znalosti a respektování jejich kultury. Nejvhodnější je vstoupit přímo do jejich prostředí, ve kterém se cítí bezpečně. Pastorační práce musí vycházet z toho, co má romská a křesťanská kultura společné, nesmí se snažit romskou kulturu potlačovat a asimilovat. Tento dlouhý proces si vyžaduje otevřenost ze strany Romů i církve (Ružbarský, 2010, s. 165).

Romové nikdy necítili potřebu patřit do majoritních institucí, včetně farností. Proto je v první řadě nezbytné vstoupit mezi ně, do jejich prostředí, komunit, do jejich institucí, dokázat je oslovit a získat jejich důvěru. Vzhledem k silným rodinným a komunitním vazbám nestačí oslovit jednotlivce. Pokud by se představy a požadavky pastorační práce rozcházely s hodnotami rodiny a komunity, klient by se přiklonil k rodině a vynaložené pastorační úsilí by zůstalo bez výsledku (Florián, 2010, s. 143).

K Romům se nepřistupuje s cílem je změnit, ale spíše s cílem je poznat, přijímat a naučit se vážit jich (Bešenyi, 2010, s. 41).

Romové jsou velice citliví na nespravedlnost, pokud je obrácena proti nim. Z toho vyplývá nutnost přísně dodržovat stanovená pravidla hlavně ze strany pastoračního pracovníka/kněze. Ztracením důvěry by dosažení cílů pastorační práce bylo ohroženo (Bešenyi, 2010, s. 41).

Postupně je třeba na Romy přenášet zodpovědnost. Vzhledem k jejich k slabé vůli a netrpělivosti je při tom však nutné stanovovat malé, viditelné cíle, často chválit a odměňovat. Většina z nich není schopná individuálně čelit problémům a naplňovat očekávání společnosti. V tomto ohledu je žádoucí podpora a pomoc pastoračního

pracovníka, avšak jen do té míry, aby na sebe nepřebíral povinnosti klienta. Konkrétním krokem k přebírání zodpovědnosti může být to, že si Romové uhradí část nákladů při pořádání např. letního tábora. Hodnota takové aktivity v jejich očích stoupá. Navíc pouhým rozdáváním předmětů a peněz se u Romů jen prohlubuje jejich závislost a nezodpovědnost (Rous, 2001a, s. 42).

Jak už bylo zmíněno ve *Směrnících* (2006, čl. 36), je třeba se zaměřit na upevnění tradičních romských hodnot, neboť v současné době dochází k jejich narušení a úpadku. Mezi tyto hodnoty patří hlavně silné rodinné a komunitní vazby, pozitivní vztah k dětem (dnes jsou např. mezi romskými ženami rozšířené potraty, které romská tradice odmítala), smysl pro čest a poctivost (i když v odlišném chápání) a otevřenost vůči náboženství. Návrat k tradicím a poukázání na jejich schopnosti a dovednosti by měly Romům zvýšit i jejich sebedůvěru. Většina z nich trpí komplexem méněcennosti, který se snaží zakrývat lží, předváděním nebo agresivitou. Stydí se žádat o pomoc, bojí se osobního selhání. Přijetí vlastní romské identity, realistické sebehodnocení a sebezpřijetí Romům umožňuje další rozvoj (Kuchař, 2001, s. 52).

Naprostá většina autorů se shoduje na tom, že klíčem k integraci Romů je vzdělání. Pastorence může napomoci ke změně vnímání hodnoty vzdělání a motivovat k získání kvalifikace. Opět zde platí, že je nutná práce s celou rodinou, neboť rodiny často neposkytují dítěti vhodné podmínky pro učení. Rodiče často nedůvěřují „majoritní instituci“, nemají vůli, případně už sami neovládají probíranou látku a nemohou dítěti pomáhat s učením. Na tuto skutečnost lze reagovat nabídkou doučování, kvůli udržení co největší pozornosti se osvědčuje individuální forma (Rous, 2001b, s. 44 – 45).

Dosažená vyšší kvalifikace zlepšuje i postavení na trhu práce, což je považováno též za jeden ze základních problémů romské minority. Pastorence se zde může opět zaměřit na motivaci člověka a podporu při překonávání překážek. Na druhé straně je zde nutné působit i na majoritu, dbát na dodržování rovných podmínek a odstraňování diskriminace. Romům, kteří mají trvalé zaměstnání, roste sebevědomí a sebeúcta, získávají pracovní návyky a kontakty s novým prostředím. Postupně mění i své postoje a formulace hodnot (Bešenyei, 2011, s. 50).

Pro pastorence Romů je důležitý osobní, otevřený a upřímný přístup a získání důvěry. Při vstupu do romského prostředí je nezbytné uvědomovat si a respektovat jejich kulturní odlišnosti. Nutná je spolupráce s celou rodinou. Pastorenci lze postupně dosáhnout přehodnocení některých postojů a motivovat ke změně životního stylu.

4 Srovnání cílů a strategií romské integrace a pastorage

V této kapitole porovnám cíle a strategie integrace a pastorage, jak jsem je popsala v předchozích kapitolách. Vztah integrace a pastorage by se na základě tohoto porovnání dal rozdělit do 3 okruhů. První okruh obsahuje cíle, ve kterých se z větší míry shodují. Druhý zahrnuje aspekty, na které klade větší důraz integrace, třetí naopak prvky zdůrazňované pastorací. Během zpracovávání jsem nenarazila na žádnou oblast, ve které by byly cíle integrace a pastorage naprosto protichůdné.

4.1 Společné cíle

Jako předpoklad úspěšnosti začlenění předkládají integrace a pastorage vlastní iniciativu a zapojení Romů. Tento předpoklad vychází z respektování odlišností menšiny, díky kterému mohou být Romové vnímáni jako rovnocenní partneři a i oni sami mohou toto uznání cítit. Důraz se klade na svobodné rozhodnutí pro spolupráci a na postupné přenášení zodpovědnosti.

Jako nejdůležitější východisko staví integrace i pastorage zachovávání, upevňování a rozvoj romské kultury a jazyka. Odmítají kulturní asimilaci a potlačení romské kultury.

Politika integrace i pastorage reflektují existenci stereotypů, předsudků a diskriminace a zasazují se o jejich redukci a potírání různými způsoby. Opírají se při tom o „zákony“. V rámci integrace jsou to právní normy, v rámci pastorage v první řadě výklady Bible a další církevní předpisy. Zajímavé je, že shodně vnímají důležitost médií v této oblasti a své výzvy směřují i na ně.

Za klíčovou oblast, na kterou je potřebné se zaměřit, považují oba přístupy vzdělávání. Požadují změnu systému vzdělávání, individuálnější přístup, který bude více vyhovovat potřebám romských dětí a nebude je znevýhodňovat již od začátku jejich vzdělávacího procesu.

4.2 Priority integrace

Koncept integrace klade v oblasti upevňování romské kultury důraz na zahrnutí romské kultury a dějin do vzdělávacích programů a na včleňování romské kultury do kultury většinové společnosti. Také má mnohem propracovanější cíle v oblasti zdravotnictví, sociálních služeb, bydlení a zaměstnanosti a navrhuje konkrétní kroky pro zlepšení.

Politika integrace se více soustředí na změnu podmínek, které stanovuje většinová společnost. Neobrací se tolik na jednotlivce, přistupuje k Romům převážně jako k celku. Snaží se je přibližovat k většině a zároveň tuto většinu připravuje na přijetí této menšiny.

Podle mého názoru, takto formulovaný koncept integrace lze v rámci sociální práce nejlépe naplnit v přístupu tzv. „reformního paradigmatu“. Reformní paradigma („sociální práce jako reforma společenského prostředí“) vnímá klienta ve znevýhodněné pozici vůči společnosti a řešení klientova problému vidí v jeho zmocňování a v získání schopností k sebeuplatnění ve společnosti. Jako primární příčinu problému vnímá přílišná očekávání prostředí, proto se zaměřuje na změnu společenských podmínek. Riziko tohoto přístupu, podle mého tedy i vládního konceptu integrace, je v zanedbávání jedinečnosti klienta a jeho vlastního vnímání problému. Přílišné soustředění na širší souvislosti problému mohou odvést pozornost od kulturních odlišností klienta a jeho vlastních schopností zvládat problém (Musil, Navrátil, 2002, s. 282 – 284).

4.3 Priority pastorage

Pastorage se v oblasti romské kultury zaměřuje na upevnění těch hodnot, které jsou slučitelné s křesťanstvím. Podporuje šíření náboženských textů v romštině a možnost vyjadřovat se autentickým způsobem (v romštině a za využití hudby).

Pastorage zmiňuje i potřebu změn v oblasti zdravotnictví, sociálních služeb, bydlení a zaměstnanosti, ale detailně se jim nevěnuje.

Pastorage se více přizpůsobuje romským podmínkám, zdůrazňuje vstup do romského prostředí a soužití pastoračního pracovníka s Romy. Zaměřuje se na práci s jedincem, případně rodinou a komunitou a všímá si osobnostní a spirituální stránky klienta. Může tak být vhodným nástrojem pro motivování klienta ke změně a k provázení klienta při překonávání překážek.

Pojetí pastorage podle mého názoru odpovídá více tzv. „terapeutickému paradigmatu“ v sociální práci³⁰. Terapeutické paradigma („sociální práce jako terapeutická pomoc“) si nejvíce všímá individuality a vnitřního stavu klienta. Klade důraz na komunikaci a vytvoření vztahu. Cílem intervence v tomto paradigmatu je

³⁰ Třetí paradigma v sociální práci se označuje jako poradenské a z jeho pohledu je předmětem sociální práce pomoc klientům prostřednictvím poskytování informací, kvalifikovaného poradenství a zprostředkováním dalších služeb. Zaměřuje se více na individuální problémy klienta, ale uvažuje v malé míře i v širších souvislostech (Musil, Navrátil, 2002, s. 284 – 287).

podpora klienta vyrovnávat se s očekáváním okolí a obnova dobrého psychického stavu. Slabinou terapeutického paradigmatu, tedy i pastorage, může být přílišné zaměření na vnitřní prožívání klienta a menší reflexe širších souvislostí klientova problému (Musil, Navrátil, 2002, s. 279 – 282).

Cíle a strategie romské integrace a pastorage se věnují stejným oblastem života Romů, každá však na jiné úrovni. Integrace se více zaměřuje na změny ve společnosti, pastorage se obrací více na jednotlivce, na upevňování jeho hodnot, motivace a některých dovedností. Proto by pastorage mohla být dobrým nástrojem pro integraci Romů do společnosti, kterou je ovšem předtím na přijetí Romů připravit.

5 Salesiánský způsob práce jako příklad dobré praxe

V této části práce představím ve formátu příkladu dobré praxe nejdříve obecně tzv. preventivní systém, metodu, kterou salesiáni při práci využívají, a poté popíšu tuto metodu aplikovanou na práci s Romy.

Jako konkrétní příklad pastorace Romů jsem se rozhodla popsat salesiánský výchovný systém. s činností salesiánů mám mnohaleté zkušenosti a svou školní praxi v rámci studia na CARITAS – VOŠs Olomouc jsem absolvovala v zařízení SDB na sídlišti Luník IX v Košicích, které je obydleno převážně Romy. Mohla jsem pozorovat jejich způsob práce i to, jak Romové reagovali.

Dobrou praxi popisuje Bednář (2008, s. 18) jako „souhrn odborných postupů, přístupů a metod“, které vycházejí z podrobných znalostí a orientace v konkrétní oblasti. Bednář dále uvádí, že výsledkem dobré praxe je služba, o které klient uvádí, že by ji v případě potřeby využil opakovaně, zprostředkoval nabídky služby svým blízkým nebo ji doporučil ostatním lidem (Bednář, 2008, s. 18). Věřím, že popisem konkrétního příkladu můžu k obdobným cílům v oblasti pastorace přispět.

5.1 Poslání kongregace Salesiánů dona Boska

Řeholní společnost sv. Františka Saleského, jinak známá jako Salesiáni Dona Boska, byla založena v roce 1859 italským knězem Janem Boskem s posláním, které definují *Stanovy* (čl. 2): „Být v církvi znamením a nositeli Boží lásky mladým, zvláště těm nejchudším“. Orientaci pro působení salesiánů v sociální oblasti a speciálně pro práci s romskou minoritou udává i další bod *Stanov* (čl. 26): „...dáváme přednost mládeži chudé, opuštěné a ohrožené, která lásku a radostnou zvěst evangelia postrádá nejvíce, a pracujeme zvláště v místech, kde je chudoba největší.“ V současnosti salesiánská rodina³¹ vnímá romskou minoritu jako jednu ze svých cílových skupin. Potvrzuje to i téma „Salesiánské misijní neděle“³², které bylo vyhlášeno pro rok 2010: „Salesiáni Dona Boska na cestě s Romy“ (Klement, 2010, s. 18).

³¹ Salesiánskou rodinu tvoří několik dalších společenství, která pracují v salesiánském duchu. Kromě Salesiánů dona Boska (SDB) jsou nejznámější Dcery Panny Marie Pomocnice (FMA), Salesiáni spolupracovníci (ASC), Volontarie Dona Boska (VDB), Volontéři s Donem Boskem, Salesiánská hnutí mládeže (SHM) nebo Salesiánské kluby mládeže (SKM).

³² V italštině Domenica Missionaria Salesiana, v češtině se používá zkratka DOMISAL.

5.2 Preventivní systém

Don Bosco předal salesiánům jedinečnou výchovnou metodu, tzv. preventivní systém (SDB, 2012). Více než o teorii, techniku nebo metodu, která zaručuje rychlé úspěchy, se jedná o celoživotní styl, který podporuje duchovní růst klienta, zároveň ale respektuje jeho svobodu. Kvůli propojenosti jednotlivých aspektů tohoto životního stylu a jejich vzájemného ovlivňování se preventivní systém těžko schematizuje (Vojtáš, 2010, s. 35).

Preventivní znamená, že se místo napravování negativního chování soustředí na jeho předcházení. Tato preventivní opatření zahrnovala jak omezující prvky, tak i prvky motivační. Cílem práce dona Boska bylo vychovat z chlapců³³ „dobré křesťany a poctivé občany.“ Don Bosco popisoval dobrého křesťana a poctivého občana jako toho, kdo vyznává katolickou víru a věrnost církvi, vyhýbá se politickému radikalismu, plní své povinnosti, orientuje se ve způsobu fungování společnosti, svou prací se do ní aktivně zařazuje a přispívá ke společenskému pokroku. Ve společnosti a v církvi zaujímá konkrétní místo, které odpovídá jeho schopnostem a potřebám druhých. Vyznačuje se mírností, poslušností, skromností, starostlivostí o svoji rodinu, solidaritou s chudými a trpícími a rozumným nakládáním s majetkem. Život prožívá s radostí s nadějí na šťastnou věčnost (Kaplánek, 2007, s. 3 – 4).

Právě v těchto bodech, formulovaných už před více než 150 lety, spatřuji jasnou souvislost salesiánského preventivního systému s pastoračí a s cíli integrace a vhodnost jeho využívání v celém procesu sociálního včleňování. Souvislost s koncepcí pastorace vidím konkrétně v požadavcích na upevňování všeobecně přijímaných hodnot, které povedou k samostatnosti, k zodpovědnosti za vlastní život a k začlenění do společnosti. Preventivní systém klade důraz na prevenci, vzdělávání a aktivní zapojování Romů.

Celý preventivní systém stojí na třech pilířích, kterými jsou a) rozum, b) náboženství a c) laskavost (Kaplánek, 2007, s. 4).

³³ Don Bosco se věnoval výhradně chlapcům, sirotkům, učňům a mladým dělníkům, u kterých pozoroval hmotnou i duchovní bídu. Dílo pro dívky založil společně s Marií Dominikou Mazzarelovou v roce 1872 (FMA, 2012). Popisovat však historii a kontext, ve kterém jeho salesiánské dílo vznikalo, nepovažuji za nezbytné pro tuto práci.

a) Rozum

Pilíř rozumu znamená, že práce je založená na dialogu a na svobodné vůli klientů³⁴. Předpokládá se, že klient dokáže reflektovat svůj život a že je potřebné mu jen pomoci objevit své silné stránky a rozvíjet je (Kaplánek, 2007, s. 4). Prostředky k dosažení tohoto cíle jsou motivace, odměny, pochvaly, ale i napomínání a tresty (Bešenyei, 2010, s. 42). Respektování svobodné vůle zaručuje, že klient sám zhodnotí, jestli mu metody práce vyhovují, jestli přijme nabídku spolupráce a bude se podle stanovených pravidel práce řídit (Kaplánek, 2007, s. 4). Posilování dimenze rozumu, vedení k zodpovědnosti a samostatnosti směřuje k získání statusu „pocitivého občana“ (Vojtáš, 2010, s. 38).

b) Náboženství

Výchovu naplno žijícího aktivního křesťana umožňuje pilíř náboženství. Pracovník má klienta citlivě a rozumně uvádět do prožívání modlitby a svátostí, což vede k formování svědomí, morálnímu růstu a následně ke zlepšování sociálních podmínek. Aspekt víry pomáhá odpovídat na otázky týkající se motivace, orientace a smyslu života (Vojtáš, 2010, s. 38 – 39). Pracovník musí přijímat klienta i s jeho náboženskými otázkami a potřebami a vytvářet takové prostředí, které rozvoj v této oblasti umožní (Kaplánek, 2007, s. 6).

Podle mých zkušeností se míra důrazu na pilíř náboženství liší podle oblastí, kde salesiáni působí. Měla jsem možnost poznat rozdíl mezi slovenským a českým pojetím preventivního systému. Připadá mi, že v České republice ustoupili salesiáni tlaku společnosti, která se od tradičního náboženství odvrací, a přizpůsobili preventivní systém tak, aby vyhovoval představám společnosti. Na Slovensku má podle mého názoru církev silnější postavení a uznání společnosti, snad proto si salesiáni zachovali v rámci preventivního systému i důraz na náboženství.

Osobně si myslím, že je oprávněné uchovat pilíř náboženství i ve společnosti, která požaduje naprostou svobodu náboženského vyznání. Nikdy jsem nezažila nátlak nebo odsuzování z důvodu „že se někdo nemodlí“. Klient má vždy právo neúčastnit se aktivit, které mu nevyhovují nebo zařízení nenavštěvovat, pokud nesouhlasí se

³⁴ V literatuře, která se věnuje popisu preventivního systému, se používají termíny „svěřenec, adresát, mladý člověk...“ Zvolila jsem termín „klient“, který je používán v oblasti sociální práce a koresponduje s termíny používanými v celé této práci. SDB se v českém prostředí věnují mládeži často v prostředí různých typů sociálních služeb. Stejně tak jsem nejčastěji používané slovo vychovatel nahradila termínem pracovník.

stanovenými podmínkami. Nesetkala jsem se však s tím, že by toho někdo využil. Myslím, že pro identitu salesiánských středisek a efektivitu jejich práce je nezbytné zachovat kompletní a nenarušený preventivní systém.

c) Laskavost

Ačkoli je laskavost většinou uváděna v rovném postavení s rozumem a náboženstvím, zaujímá v celém systému privilegované místo. Tento prvek vytváří rodinné prostředí, ve kterém může celý preventivní systém fungovat. Pracovník musí ke klientovi přistupovat s trpělivostí, otevřeností, důvěrou a ochotou vytvářet vztahy. Tento vztah má být přátelský. Klient by měl cítit, že na něj pracovník má čas a že ho má rád, že ho přijímá a uznává. Don Bosco předal svým spolupracovníkům a nástupcům jednoduchou radu: „Nestačí, abyste mladé milovali, oni musí cítit, že je máte rádi“ (Kaplánek, 2007, s. 4). Toho pracovník při práci s mládeží dosáhne zvláště zájmem o podobné věci, o jaké se zajímají klienti, převážně se jedná o zájmy v oblasti trávení volného času. Klienta je třeba povzbuzovat, chválit, ale zároveň být i náročný a vyžadovat dodržování pravidel, protože naprostá volnost by celý proces spolupráce narušila (Vojtáš, 2010, s. 36).

K vytvoření vhodného výchovného prostředí využívají salesiáni metodu, která se nazývá asistence. Asistence znamená fyzickou aktivní přítomnost pracovníka mezi klienty, která vytváří prostor pro aplikaci pilířů salesiánského preventivního systému (rozum/náboženství/laskavost). Začíná jako nezbytný dozor, nástroj k udržování pořádku a pravidel. Postupně se vztah mění na přátelský. Autorita se nesmí vynucovat, ale postupně získávat. Asistence podporuje klienta v rozvoji. Nepotlačuje spontánnost a tvořivost klientů, jen je usměrňuje. Pokud je pracovník skutečně přítomný mezi klienty, snižují se projevy negativního chování (Vojtáš, 2010, s. 36 – 37).

Prostředí, které se vytvoří na základě 3 pilířů a za využití asistence, se nazývá oratoř. Model oratoře obsahuje čtyři prvky (funkce): domov, školu, farnost a hřiště. Domov se vyznačuje rodinnou atmosférou, přijímá každého, dává pocit důvěry a jistoty. Škola dává potřebnou kvalifikaci a připravuje klienta do života. Farnost evangelizuje a předává křesťanské hodnoty. Pro školu a farnost je charakteristická nutnost učit se novým dovednostem. Hřiště je prostor pro setkávání a přátelství (Bešenyei, 2010, s. 45 – 46).

Salesiáni při veškeré práci s mládeží využívají metodu nazvanou „preventivní systém“, který stojí na pilířích rozumu, náboženství a laskavosti. Na základě těchto tří pilířů a metody asistence se vytváří prostředí, které se nazývá oratoř. Oratoř zastupuje funkce domova, školy, farnosti a hřiště. Těmto prvkům oratoře odpovídají oblasti, kterým se v současnosti salesiáni věnují, tj. pastore, výchova, sociální práce, evangelizace a katecheze (VPPP, 2007, s. 10).

5.3 Salesiánský výchovný systém aplikovaný na práci s Romy

V následující kapitole popíšu, jakým způsobem salesiáni aplikovali obecný preventivní systém na práci s romskou mládeží. Obecně pro metody jejich práce platí vše, co jsem popsala výše, avšak tato specifická cílová skupina si vyžaduje zpřesnění nebo zdůraznění některých aspektů preventivního systému.

Nejdůležitější prvek v práci s romskou minoritou je vybudování dlouhodobého, stabilního a upřímného vztahu, který je otevřený pro dialog. Během navazování vztahu s klientem je nutné klást přiměřené požadavky na dodržování pravidel. Klient musí mít dostatek času, aby mohl racionálně zhodnotit a dobrovolně přijmout tato nabídnutá pravidla a normy (Kuchař, 2001, s. 69). Následně je nutné důsledně vyžadovat jejich dodržování, což však nijak neomezuje klientovu svobodu. Naopak ho tento proces vede k osobní zralosti, zodpovědnosti a posílení sebevědomí. Nástroji, které tomuto růstu napomáhají, jsou motivace, odměny, pochvaly, ale i napomínání a tresty. Při použití napomenutí nebo trestu je třeba volit takový způsob, který nenaruší vztah mezi klientem a pracovníkem. Obzvláště při práci s romskými klienty je v kritériích pro používání těchto nástrojů nezbytná spravedlnost a vidina jasného účelu. Nespravedlnost Romové prožívají velice subjektivně a intenzivně. Příliš dlouhodobé cíle nebo neosobní odměny nemotivují, někdy působí naopak demotivačně (Bešenyei, 2010, s. 42 – 43).

Volba trestu pro romské klienty zařízení vyžadovala cit a trpělivost. Pokud vedlo chování klienta až k tomu, že jsme ho byli nuceni z aktivity vyřadit, většinou to vyvolalo bouřlivou reakci nejen u něj, ale i u ostatních klientů. Klienti vnímali potrestání kamaráda i jako potrestání vlastní osoby, na protest opouštěli aktivitu také. Pracovník musel být velmi vnímavý a důsledný, pokud stejné prohřešky nepotrestal stejným způsobem, klienti ho okamžitě obvinili z nespravedlnosti nebo nadržování.

Pokud se Romové ztotožní s křesťanskými hodnotami, jsou tak vedeni i k vyšší mravní zodpovědnosti. Je vhodné, aby katecheze probíhaly v pravidelném čase a Romům příjemném prostředí. Nejvhodnější jsou malé skupinky rozdělené podle

pohlaví, díky tomuto rozdělení se dosáhne většího soustředění. Z důvodu jejich emotivnímu způsobu prožívání je vhodné využívat hudbu, vyprávění příběhů a jiné tvořivé techniky. Katechezi je nezbytné soustředit i na rodiny a širší prostředí, ve kterém klienti žijí (Bešenyei, 2010, s. 43 – 44).

Aplikace pilíře laskavosti v romském prostředí se projevuje především přístupem bez předsudků. Jen překonání vlastních předsudků pomůže pracovníkovi vybudovat důvěrný a bezpečný prostor, ve kterém bude klient cítit přijetí, úctu a uznání. Vytvořit takovou atmosféru vyžaduje mnoho sebeovládání, trpělivosti a vytrvalosti pracovníka (Bešenyei, 2010, s. 44 – 45).

Emotivní naladění Romů způsobuje, že jsou obzvlášť citliví k projevům laskavosti, prakticky je neustále vyžadují. Velice dobře vycítí přetvářku a jakýkoli náznak rozlišování mezi nimi a majoritou.

Metoda asistence v romském prostředí znamená sdílení každodenního života, společné prožívání radostí i bolestí. Asistence pomáhá předcházet negativním jevům a nabízí ochranu před škodlivými vlivy. Přítomností mezi Romy salesiáni postupně prostředí „zjemňují“, snižují agresivitu a postupně vedou k vzájemnému přibližování romské minority s většinovou společností (Bešenyei, 2010, s. 45).

Osobně jsem si mohla mnohokrát ověřit, že asistence mezi klienty působí nenuceně a je prevencí veškerých negativních jevů. Nemusela jsem vyvíjet žádnou speciální aktivitu, stačila má pouhá přítomnost k tomu, aby se klienti uklidnili a více kontrolovali své chování. To ovšem nefungovalo u klientů, se kterými jsem se ještě neznala, protože ještě neuznávali moji autoritu.

Odstranění „materiální bídý“ může následovat až po odstranění „duchovní bídý“, po změně myšlení. Po této změně musí toužit samotní Romové. Cílem salesiánů v romské pastorači je nabídnout Romům křesťanské hodnoty, jejichž přijetí jim napomůže přehodnocovat některé své postoje, překonávat překážky a změnit svou současnou situaci (Bešenyei, 2010, s. 49). Samotní Romové se tak stanou protagonisty svého lidského a sociálního rozvoje (Klement, 2010, s. 20).

Salesiáni Romy během tohoto rozvoje provázejí, salesiánský preventivní systém aplikovaný na práci s Romy tak odpovídá i definici pastorače podle Křišťana (2010, s. 21), který ji popisuje jako „úsilí církve směřující k plnému rozvinutí člověka ve všech jeho dimenzích (biologická, psychologická, sociální a spirituální).“

Závěr

Cílem práce bylo zmapovat metody romské pastorace a její vliv na integraci Romů v České republice. Podobu integrace Romů jsem popsala na základě dokumentu Vlády ČR *Koncepce romské integrace na období 2010 - 2013*, kterou by se měla řídit veškerá opatření v této oblasti. Následně jsem popsala základní charakteristiky pastorace Romů, jak je vnímá a představuje katolická církev v dokumentu *Směrnice pro pastorační Romů*. Při porovnávání jsem vycházela převážně z těchto dvou dokumentů a popisované teoretické zásady jsem doplňovala vlastními zkušenostmi z praxe nebo zkušenostmi jiných pastoračních pracovníků.

Ze srovnání integrace a pastorace vyplynuly následující základní poznatky. Pojetí integrace se více orientuje na společenskou změnu. Zaměřuje se převážně na oblast zaměstnanosti, vzdělávání, bydlení a odstraňování diskriminace na všech úrovních. Jejím cílem je nastavení takových podmínek, aby začlenění Romů do společnosti bylo vůbec uskutečnitelné.

Naproti tomu se pastorace obrací více na jednotlivce. Podporuje rozvoj kultury a hodnot. Může být dobrým nástrojem pro motivování Romů k jejich sebeuvědomění a touze po změně životního stylu. Příkladem pojetí pastorace je salesiánský preventivní systém. Rozbor tohoto pojetí potvrdil úlohu pastorace v procesu integrace Romů v oblasti upevňování hodnot, přehodnocování postojů a rozhodování pro překonávání překážek.

Překvapivým výsledkem srovnání integrace a pastorace pro mě byla podobnost s paradigmaty používanými v sociální práci. Charakter integrace více odpovídá reformnímu paradigmatu, pastorace naopak paradigmatu terapeutickému.

Rozsah práce neumožnil pojmut téma této bakalářské práce zcela komplexně se všemi možnými souvislostmi. Téma by mohlo být dále rozpracováno v jiné práci, případně by se popsaná teoretická východiska mohla ověřit v rámci výzkumu.

Seznam použité literatury

Adamovič, M. (2010). Metafyzika – jako chápanie v živote Rómov. In Bešenyei, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastorácii Rómov* (133 – 140). Bratislava: DON BOSCO.

Bajer, P. (2002). Rozšíření terénní sociální práce pomůže k integraci Romů. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 2, s. 27 – 30.

Bajer, P. (2003). Nejlepší se jeví rozumná přísnost. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 9 – 13.

Bajer, P. (2008). Žité křesťanství znamená konkrétní starost o druhého, propojení praktické teologie a sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 48 – 49.

Balabánová, H. (1999). Romské děti v systému českého základní školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. In *Romové v České republice* (s. 333 – 351). Praha: Socioklub.

Bednář, M. (2008). Kvalita podle zákona o sociálních službách. In Doležel, J. (ed.). *Spravedlnost a služba II. Sborník odborných příspěvků a studijních textů CARITAS – VOŠ sociální Olomouc* (s. 5 – 23). Olomouc: CARITAS – VOŠ sociální Olomouc.

Bešenyei, P. (2009a). *Rómske ticho*. Bratislava: DON BOSCO.

Bešenyei, P. (2009b). *Viera v živote Rómov*. Konferencia biskupov Slovenska.

Bešenyei, P. (2010). Dedičstvo dona Bosca a jeho využitie v rómskej misii. In Bešenyei, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastorácii Rómov* (41 – 49). Bratislava: DON BOSCO.

Bešenyei, P. (2011). Opatrenia a ponuky rímskokatolíckej misie v procese socializácie rómskeho etnika na Slovensku (disertační práce). Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava.

Český statistický úřad (2010): Struktura jiných národností [on-line]. Dostupné 13. 3. 2012 z http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/struktura_jinych_narodnosti.

Davidová, E. (2001). Specifika, hodnoty a spiritualita Romů. In *Práce s romskou mládeží* (s. 27 – 30). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.

Dcery Panny Marie Pomocnice (2012): Zakladatelé [on-line]. Dostupné 17.3.2012 z <http://www.fma.cz/o-nas/zakladatele>.

Demeterová, I. (2011): Ke Šluknovské výzvě se připojily desítky neziskovek i jednotlivců [on-line]. Dostupné 8. 4. 2012 z <http://romove.radio.cz/cz/clanek/24464>.

Dokumenty II. Vatikánského koncilu. Lumen gentium. 2005. Praha: Zvon.

Drbohlav, D. (2001). Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt (Alenky v kraji divů). In Šišková, T. *Menšiny a migranti v České republice* (s. 17 – 30). Praha: Portál.

Evangelii Nuntiandi (1990). Apoštolská exhortace Pavla VI. Hlásání evangelia z 8. prosince 1975. Praha: Zvon.

Florián, T. (2010). Čo je pri katechizácii Rómov dôležité. In Bešenyei, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastorácii Rómov* (141 – 144). Bratislava: DON BOSCO.

Frištenská, H., Haišmann, T., Višek, P. (1999). Souhrnné závěry. In *Romové v České republice* (s. 473 – 507) . Praha: Socioklub.

Gabal, I. (1999). Zahraniční inspirace k integraci Romů. In *Romové v České republice* (s. 67 - 90). Praha: Socioklub.

Gabal Analysis & Consulting (2006): *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky.

Hübschmannová, M. (1999). Několik poznámek k hodnotám Romů. In *Romové v České republice* (s. 16 - 66). Praha: Socioklub.

Informace popisující oblast institucionálního zabezpečení integrace Romů do společnosti v České republice a na mezinárodní úrovni včetně analýzy situace Romů v ČR a v EU 27. Dostupné 28. 3. 2012
z http://www.romea.cz/dokumenty/instit_zabezp_integrace_Romu.pdf.

Jakoubek, M. (2004). *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.

Kalibová, K. (1999). Romové z pohledu statistiky a demografie. In *Romové v České republice* (s. 91 – 114). Praha: Socioklub.

Kaplan, P. (1999). Romové a zaměstnanost neboli zaměstnatelnost Romů v České republice. In *Romové v České republice* (s. 352 – 377). Praha: Socioklub.

Kaplánek, M. (2007): Don Bosco a salesiánský výchovný styl [on-line]. Dostupné 10.2.2012 z <http://www.sdb.cz/ke-stazeni/odborne-seminare>.

Klement, V. (2010). Saleziáni dona Bosca kráčají s Rómami. In Bešenyei, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastorácii Rómov* (18 – 23). Bratislava: DON BOSCO.

Kongregace pro nauku víry (2007). *Instrukce ohledně některých aspektů evangelizace*. Praha: Česká biskupská konference.

Křišťan, A. (2010). Praktická teologie, pastore a sociální práce – mezioborové souvislosti. In Martinek, M. a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky* (s. 17 - 25). JABOK.

Křivohlavý, J. (2000). *Pastorální péče*. Praha: Oliva.

Kuchař, P. (2001). Metodika výchovné práce s romskou mládeží. In *Práce s romskou mládeží* (s. 48 – 78). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.

Magistérium SDB (2009): Stanovy a pravidla SDB [on-line]. Dostupné 17.3.2012 z <http://knihy.saleziani.sk/files/pdf/9.pdf>.

Mareš, P. (2002). Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T. (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice* (s. 9 – 24). Brno: Masarykova univerzita.

Mareš, P. (2003). Romové: Sociální exkluze a inkluze. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 65 – 75.

Matochová, A. (2001). Pracovat spolu s Romy a ne pro Romy. In *Práce s romskou mládeží* (s. 79 – 85). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.

Musil, L., Navrátil, P. (2002). Přístupy k práci s menšinami. In Sirovátka, T. (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice* (s. 263 – 289). Brno: Masarykova univerzita.

Navrátil, P. a kol. (2003). *Romové v české společnosti*. Praha: Portál.

Opatrný, A. (2005). *Pastorační péče v méně obvyklých situacích*. Praha: Pastorační středisko.

Opatrný, M. (2010). Služba potřebným – diakonie jako konstitutivní prvek praxe církve. In Martinek, M. a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky* (s. 62 - 71). JABOK.

Papežská rada pro pastorační migrantů a lidí na cestách (2006). *Směrnice pro pastorační Romů*. Praha: Česká biskupská konference.

Provinciální kapitula SDB (2007): Výchovně pastorační projekt provincie [on-line]. Dostupné 17.3.2012 z <http://www.sdb.cz/res/data/128/014825.pdf>.

Rada vlády ČR pro záležitosti romské menšiny (2010): *Koncepce romské integrace na období 2010 – 2013*.

Rada vlády ČR pro záležitosti romské menšiny (2011). *Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2010* [on-line]. Dostupné 8. 2. 2012 z <http://www.romea.cz/dokumenty/zprava-romove-CR-2010.pdf>.

Riboldi, M. (2009). Viera v živote Rómov a jej dopad na každodenné správanie. In Bešenyeyi, P. (ed.). *Viera v živote Rómov* (s. 9 – 15). Košice.

Rous, J. (2001a). Práce s romskou mládeží v církvi. In *Práce s romskou mládeží* (s. 31 – 43). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.

Rous, J. (2001b). Romské dítě ve škole. In *Práce s romskou mládeží* (s. 44 – 47). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.

Ružbarský, P. (2010). Pastorační Rómov na Slovensku. In Bešenyeyi, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastoračii Rómov* (158 – 165). Bratislava: DON BOSCO.

Salesiáni Dona Bosca – Salesiánská provincie Praha (2012): Zakladatel Jan Bosco [on-line]. Dostupné 17.3.2012 z <http://www.sdb.cz/zakladatel-jan-bosco>.

- Schuringa, L. (2007). *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Spolu.
- Sekyt, V. (2001a). Historie Romů. In *Práce s romskou mládeží* (s. 5 – 14). Praha: VOŠ JABOK a Salesiánská provincie Praha.
- Sekyt, V. (2001b). Romové. In Šišková, T. *Menšiny a migranti v České republice* (s. 119 – 125). Praha: Portál.
- Ševčíková, S. (2004). Hodnoty a zvyky Romů v České republice. In Sirovátka T., ed. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 117 – 136). Brno: Masarykova univerzita Fakulta sociálních studií.
- Šimíková, I. (2003). Romové jako sociálně vyloučená skupina. In Navrátil, P. a kol. *Romové v české společnosti* (56 – 78). Praha: Portál.
- Šišková, T. (2001). Závěrečné slovo. In Šišková, T. *Menšiny a migranti v České republice* (s. 179 – 184). Praha: Portál.
- Topinka, D. (nedatováno). Žijí tady s námi. In *PROČ – Příběhy Rozprávějící o Člověku* (s. 5 – 43). O. s. KAPPA – HELP.
- Topol, J. (2006): ROZHOVOR: Nepoužívejte to slovo ghetto! [on-line]. Dostupné 6. 4. 2012 z http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=402.
- Vojtáš, M. (2010). Preventívny systém dona Bosca. In Bešenyei, P. (ed.). *Preventívny systém v rómskom svete. Medzinárodná konferencia o pastorácii Rómov* (s. 35 – 40). Bratislava: DON BOSCO.
- Zákon o právech příslušníků národnostních menšin*. Zákon č. 273/2001 Sb. v účinném znění ke dni 11. 4. 2012.
- Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací*. Zákon č. 198/2009 Sb. v účinném znění ke dni 11. 4. 2012.
- Život Cirkvi (2010): *Vo Vatikáne sa začalo stretnutie zamerané na pastoráciu Rómov*. Dostupné 2.3.2012 z <http://www.tkkbs.sk/zc/2010/bulletin201009.pdf>.